

Pravni fakultet Sveučilišta u Zagrebu

Katedra za europsko javno pravo

Ivan Zidarević

**Zaštita ljudskih prava istospolnih partnera u pravu
Europske unije: Normativni okvir i izazovi u praksi**

Završni specijalistički rad

mentorica: prof. dr. sc. Snježana Vasiljević

Zagreb, siječanj 2026.

IZJAVA O AUTORSTVU ZAVRŠNOG SPECIJALISTIČKOG RADA

Ovime potvrđujem da sam osobno napisao završni specijalistički rad pod naslovom:

Zaštita ljudskih prava istospolnih partnera u pravu Europske unije: Normativni okvir i izazovi u praksi

i da sam ja njegov autor.

Svi dijelovi rada, nalazi ili ideje koje su u radu citirane ili se temelje na drugim izvorima (bilo da su u pitanju mrežni izvori, udžbenici, knjige, znanstveni, stručni ili popularni članci) u radu su jasno označeni kao takvi te adekvatno navedeni u popisu literature.

Ime i prezime: Ivan Zidarević

13. siječnja, 2026.

Rad posvećujem mojem Daliboru, našim prijateljima, kolegama sa specijalističkog studija, profesorima s Katedre za europsko javno pravo – a posebno mentorici prof. Snježani Vasiljević

Ivan Zidarević

SADRŽAJ

1. UVOD.....	1
2. TEORIJSKI I PRAVNI OKVIR LJUDSKIH PRAVA ISTOSPOLNIH PARTNERA U EUROPI.....	5
2.1. Terminološko razumijevanje LGBTIQ+ tematike	6
2.2. Pojam i povijesni razvoj ljudskih prava u europskom kontekstu	8
2.3. Ljudska prava u okviru prava Europske unije i Vijeća Europe	10
2.4. Uloga Suda Europske unije i Europskog suda za ljudska prava	14
3. PRAVNI OKVIR ZAŠTITE LJUDSKIH PRAVA ISTOSPOLNIH PARTNERA U EUROPSKOJ UNIJI	19
3.1. Primarni izvori prava EU-a u zaštiti prava istospolnih partnera.....	19
3.2. Sekundarni izvori prava EU-a u zaštiti ljudskih prava istospolnih partnera	22
4. IZABRANA PRAKSA SUDA EUROPSKE UNIJE	26
4.1. C-267/06 Maruko protiv Versorgungsanstalt der deutschen Bühnen (veliko vijeće)	27
4.2. C-528/13 Léger protiv Ministre des Affaires sociales, de la Santé et des Droits des femmes, Établissement français du sang.....	29
4.3. C-673/16 Coman protiv Inspectoratului General pentru Imigrări, Ministerului Afacerilor Interne (veliko vijeće)	31
4.4. C-713/23 Jakub Cupriak-Trojan i Mateusz Trojan protiv Wojewoda Mazowiecki (veliko vijeće)	33
5. IZAZOVI I PERSPEKTIVE.....	36
5.1. Izazovi implementacije prava na terenu (diskriminacija, govor mržnje, nasilje)	36
5.2. C-769/22 Komisija protiv Mađarske (Vrijednosti Europske unije)	39
6. LJUDSKA PRAVA ISTOSPOLNIH PARTNERA U REPUBLICI HRVATSKOJ.....	43
7. ZAKLJUČAK.....	50
8. LITERATURA.....	53

1. UVOD

Govoriti o ljudskim pravima istospolnih, gej, osoba i dalje spada u izuzetne kontroverze jer se i danas u mnogim dijelovima svijeta takva prava negiraju ili se istospolni identitet kažnjava zatvorom, bičevanjem ili oduzimanjem golog života. Prema dostupnim podacima za 2024. godinu ukupno 64 zemlje svijeta kriminaliziraju istospolne odnose¹. Širom svijeta, u različitim oblicima, istospolne ili gej osobe susreću se s mnogim vidovima diskriminacije, uznemiravanjem, perpetuiranjem predrasuda i stereotipa, nasiljem i društvenom stigmatizacijom. Iako se u nekim političkim i društvenim krugovima, nerijetko i medijima, ponavlja netočna teza da se radi o posebnoj vrsti ljudskih prava, negdje se koristi termin i „nadprava“, ljudska prava istospolnih osoba nisu odvojeni entitet za sebe i ne čine nikakav dodatak ili nadstandard koji odudara od postojećih i neotuđivih prava koja pripadaju svim ljudima. Prava istospolnih osoba su specifična, ne i posebna, jer se radi o neprestanoj pravnoj borbi za njihovim prepoznavanjem, unaprjeđenjem i zaštitom, odnosno za društvenim i političkim prihvaćanjem realnosti i prava na različitost koja je inherentna svim društvima i svakom pojedincu širom svijeta. Zbog različitih negativnih utjecaja, na prvom mjestu vjersko-dogmatskih, te i zbog straha od nepoznatog i pogrešno predstavljenog javnosti, ništa manje bitno nije ni ne spomenuti rastući populizam i banaliziranje govora mržnje, uslijed čega mi i danas vodimo neumoljivu bitku za normativnom ravnopravnošću koja izostaje, ali koja je samo deklaratorno rođenjem dana svakom čovjeku.

Ako je svaki čovjek obdaren određenim korpusom ljudskih prava, prije svega prepoznatim u međunarodnim pravnim dokumentima koji govore o tome, zašto nam i dalje izostaje pravno prepoznavanje i primjena prava te se selektivno odnosimo prema pojedinačnim društvenim pojavama negirajući ih ili ih u nekim slučajevima kažnjavamo različitim oblicima torture. Da bi se to promijenilo prijeko je potrebna konstantna edukacija i senzibilizacija građana, suradnja organizacija civilnog društva s političkim predstavnicima – donosiocima odluka, te razvoj pluralističkog društva koje svoju tradiciju i običaje ne brani preko prava drugih i drugačijih u heterogenom društvu. Upravo su ljudska prava istospolnih osoba pravi indikator za sverastuću relativizaciju iz nedavne prošlosti, tijekom Drugog svjetskog rata, kada su među prvim žrtvama nacističkog totalitarizma bile istospolne osobe koje su kažnjavane uslijed svog nebiranog identiteta. Takva politika, u dotjeranijem obliku i prikladnija za tekovine modernih tehnologija

¹ Statista, *Number of countries that criminalize homosexuality as of 2024.*, Dostupno na: <https://www.statista.com/statistics/1227390/number-of-countries-that-criminalize-homosexuality/> (pristupljeno 7. srpnja 2025.).

s plasiranjem lažnih i *deepfake* vijesti u realnom vremenu, kao da se vraća na mala vrata i na europski kontinent bez jasne vizije odupiranja država takvom revidiranju zajedničke prošlosti uz pokazatelje vrlo izvjesne rušilačke budućnosti. Neprimjereni odgovori na globalne izazove i nesnalaženje u njima, selektivna politika prema stalnim migracijama ljudi u globaliziranom svijetu, ratna događanja na europskom tlu, izbor populističkih lidera u značajnim i velikim zemljama svijeta, kao i neujednačena ekonomska politika u državama članicama Europske unije, čine samo dio uzroka zašto i danas u Europi imamo jasne uznemirujuće znakove koji nas opominju da su nam ljudska prava crvena linija preko koje ne smijemo prijeći.

Prvi na udaru takve crvene linije, koja uslijed posebnosti svake od zemalja članica Europske unije nije jedinstvena i neargumentirano je podložna fleksibilnom tumačenju što su to određena prava i koliko ih tko zaslužuje, jesu upravo pripadnici seksualnih manjina, a među njima unutar nejedinstvenog kišobrana LGBTIQ+ osoba, jesu i istospolne osobe koje, još jednom je važno ponoviti, nisu birale svoj seksualni identitet, ali koji ih u očima svih određuje i stvara razliku, naslijeđenu ili stečenu percepciju, koja prouzrokuje emocionalne i fizičke traume. „Vaša vanjska definicija mene neizbježan je dio moje unutarnje definicije samoga sebe, čak i ako je samo odbacujem ili joj se opirem – i obratno. Oba su procesa rutinska svakodnevna praksa, i nijedan nije značajniji od drugoga. U najboljem slučaju, ukazujem na različite načine međusobne identifikacije koji se odvijaju, ne paralelno, već u istom interakcijskom prostoru².“

Radi svega navedenog u radu se analizira trenutni pravni okvir Europske unije u odnosu na prava istospolnih osoba, istospolnih parova, ali i dosezi senzibilizacije šire zajednice, odnosno koji su to izazovi koji preče punu ravnopravnost među građanima. Promatrajući Europsku uniju kao prije svega heterogenu zajednicu suverenih država, koja je formirana radi osiguravanja trajnog mira, ekonomske suradnje, ali i radi promicanja zajedničkih društvenih vrijednosti, uočavaju se i nedostaci punine implementacije i razumijevanja europskih normi na razini država članica. Ono što se zapaža jeste i interpretacija država članica u svezi razumijevanja temeljnih prava i vladavine prava, što otežava ostvarivanje jednakosti i zaštitu od diskriminacije u praksi. „Vladavina prava kao koncept prepoznata je u samoj srži temeljnih vrijednosti EU-a kako su ih europski političari oblikovali u samom tekstu Osnivačkih ugovora. Ipak, svojevrsna politička pozadina već dobro poznatih pravnih rješenja upozorava nas da odgovor na to pitanje nije uvijek jednoznačan i da u različitim okolnostima i u različitim

² Jenkins, R., *Social identit – Third edition*, London and New York, Routledge, 2008., str. 47.

državama članicama vladavina prava može biti različito shvaćena i interpretirana.“³ Da bi se to potvrdilo ili demantiralo treba usporediti primarne i sekundarne izvore prava Europske unije, pravo država članica, međunarodne izvore prava, ali i stalnu praksu Suda Europske unije.

Kroz završni rad analizom dosadašnjeg pravnog okvira, vrlo inovativnom sudskom praksom Suda Europske unije ali i doprinosom europskih institucija i organizacija civilnog društva, pokušat ću odgovoriti na pitanja u kojoj mjeri je pravni okvir Europske unije odgovarajući u zaštiti ljudskih prava istospolnih osoba i koji su glavni izazovi njegove primjene u praksi. Je li nam trenutačni normativni okvir, odnosno ono šta se bilježi kroz statistiku u svakodnevnom životu, dovoljno da donesemo zaključak koji govori kako aktivno treba raditi ka stvaranju preduvjeta za nužno unapređenje? U vremenima kada se nalazimo na povijesnoj prekretnici razumijevanja i primjeni koncepta jedinstva Europske unije, uslijed i potenciranja različitih vanjskih faktora, možemo li potvrditi ili demantirati da u pogledu ljudskih prava istospolnih osoba „koračamo unazad“? Za takve hipoteze treba sagledati primjere pozitivne prakse Suda Europske unije, koji svojim interpretacijama prava Europske unije čini grandiozne korake u ispravljanju pravnih, ali i povijesnih nepravdi, do diskriminacije i netrpeljivosti prema istospolnim osobama i istospolnim parovima – u vidu verbalnog uznemiravanja, govora mržnje i zločina iz mržnje, koji su i dalje izraženi i u nekim državama članicama s uznemirujućom detekcijom unazađenja ljudskih prava. U prvom poglavlju analizirat će se što čini pravni okvir ljudskih prava istospolnih osoba u Europi s terminološkim pojašnjenjima, povijesnim razvojem, ali i ulogom Suda Europske unije i Europskog suda za ljudska prava. U drugom poglavlju analizirat će se izvori prava i relevantne direktive koje se bave zabranom diskriminacije i na osnovu seksualne orijentacije. Treće poglavlje rezervirano je za praksu Suda Europske unije koja govori o pravnim bitkama istospolnih osoba i istospolnih parova za jednakim tretmanom, te implikacije koje su presude imale na dalji razvoj prava u kontekstu socijalne i zdravstvene politike i slobode kretanja. U četvrtom poglavlju predstaviti će se najnoviji podaci u vezi istraživanja o percepciji građana Europske unije o različitim društvenim pojavama u vezi prava seksualnih manjina, odnosno podaci o diskriminaciji, razumijevanju pojma slobode i nikada ostvarene ravnopravnosti, te aktualni predmet pred Sudom Europske unije oko povrede vrijednosti Europske unije. Peto poglavlje opisuje prava istospolnih osoba u Republici Hrvatskoj, normativnu evoluciju prava istospolnih parova, koliko to prate i šire društvene promjene, ali i doprinos organizacija civilnog društva. U završnom dijelu, na osnovu

³ Vasiljević, S., *Temeljna prava i vladavina prava u Europskoj uniji: izazovi prije i nakon pridruživanja*, // *Pravo i politika EU: stara pitanja, novi odgovori*. Zagreb, Hrvatska akademija znanosti i umjetnosti (HAZU), 2020., str. 89-124., str. 96.

izvršene analize trenutačnog stanja ljudskih prava istospolnih osoba, obrazloži ću potencijalne promjene na nivou Europske unije. Kako bih istražio navedene hipoteze, da trenutačni pravni okvir nije zadovoljavajući i da u nekim aspektima nazadujemo, koristit ću se povijesnom analizom, deskriptivnom pravnom analizom izvora prava te sociološkom analizom kroz društvene pokrete kako bih dao zaključak s mogućim rješenjima.

2. TEORIJSKI I PRAVNI OKVIR LJUDSKIH PRAVA ISTOSPOLNIH PARTNERA U EUROPI

Uvijek treba ponavljati kako ljudska prava pripadaju svakom čovjeku bez obzira na njegove značajke i posebnosti koje ga određuju, i to ponajviše u ostvarivanju kontakta s drugima. To razumijemo i preko sinergije filozofskih tekstova koji daju jasan obol i pravnoj znanosti i njenom razumijevanju temeljne svrhe prirode i uloge prava u pogledu uspostave normativnog okvira, legitimnosti ali i pojmova pravde i pravednosti. Mi smo prije svega oblikovani, sebe promatramo i razumijemo, živim svijetom s kojim smo u interakciji i koji nas određuje. Da je to činjenica, a ne metafizička premisa, govori i predstavnik filozofije racionalizma Baruch Benedictus Spinoza koji se posebno bavio problemima deduktivne spoznaje, duha i tijela, koji su isprepleteni s afektivnim stanjima poput požude, radosti i žalosti⁴. Sve to vodi k neposrednom iskustvu i intuitivnom znanju razumijevanja i prihvatanja svijeta oko nas, koji nas neprestano usmjerava i izlaže krhkoj toleranciji, a ponajviše destruktivnim predrasudama i stereotipima. Da su ljudska prava dio etike, odnosno da jedno bez drugog ne bi postojalo u definiranju pojmova, ponovno vidimo u filozofiji morala. Filozofija nas dodatno destimulira u razumijevanju što jesu, ako jesu, ljudska prava, jer nas pobornici ljudskih prava, svojim radikalnim pristupom, distanciraju od primisli bilo kakve ideologije⁵.

Svatko tko se rodio ima prava na život, slobodu i jednakost, jer se ljudska prava temelje na vrijednostima kao što su dostojanstvo, sloboda, jednakost, poštovanje, nediskriminacija, tolerancija, odgovornost, pravda, ali i prihvatanje i suradnja. Sva ljudska prava su univerzalna, svi ih jednako zaslužujemo bez obzira na to gdje smo se rodili i u bilo kojem obliku i trebalo bi da nam budu neotuđiva, unatoč bilo kakvim okolnostima i nedaćama koje bi nas mogle snaći. To znači da ne ovise od miješanja ili volje države u kojoj živimo. „Čovjek svoja prava i slobode ne dobiva od milosrdne vlasti, niti mu ih oduzima zlovoljna vlast. Pojedinač ostaje gospodar svojih prava, čak i ako ona nisu zapisana u ustavu ili drugom pravnom dokumentu.“⁶ Ono što je isto važno je da su temeljnih ljudskih prava neodvojiva od nas samih, te da se u njihovom razumijevanju neprestano vrši pravno vaganje, suodnosa međusobnih prava. Sličan pristup imaju – barem u okviru svojim pravnih izvora koji čine političku, društvenu, ali i moralnu osnovu, sve države članice Europske unije. Jer države članice su svoje najviše pravne akte, s

⁴ Savić, M., Cvetković, V., Cekić, N., *Filozofija za IV. razred gimnazije i stručnih škola*, Beograd, Zavod za udžbenike, 2008.

⁵ Ibid., str. 301.

⁶ Gajin, S., *Ljudska prava – pravno sistemski okvir*, Pravni fakultet Univerziteta Union u Beogradu, 2012., str. 15.

pratećim zakonima, prilagodile međunarodnim standardima zaštite ljudskih prava, a time i prava istospolnih partnera.

2.1. Terminološko razumijevanje LGBTIQ+ tematike

„Od pamtivijeka su diljem svijeta neki muškarci i žene čeznuli za emocionalnom i fizičkom prisnošću s osobama istog spola. Muškarci su voljeli muškarce i žudjeli za njima; žene su voljele žene i žudjele za njima.“⁷ Ovo je važno istaći jer se u suvremenom društvu, koje obiluje reinterpretacijama zajedničke povijesti i znanstvenih činjenica, pogrešno predstavlja kako živimo u vremenima pomodarstva u kojem je seksualna orijentacija stvar odabira, a ne nedjeljivi identitet svakog pojedinca. Upravo identitet koji se odnosi na nečiju seksualnost, kao dio intimnosti osobe, oduvijek je zaokupljao pažnju znanstvenika, književnika, povjesničara, ali i širokih narodnih masa i to ne u afirmativnom kontekstu. Jer biti nekakva manjina u konformističkom svijetu, gdje je lakše nastaviti živjeti u delegiranim i očekivanim ulogama koje ne ruše unaprijed postavljena pravila kao nepobitno nužna za „ispravan“ život, jest hrabrost izlaganja sebe stigmatizaciji, osudi, odbacivanju, ali i nasilju.

U razumijevanju ljudskih prava istospolnih osoba nije nevažno napomenuti da postoji vrlo izraženo neznanje među općom populacijom o tome tko su te osobe, zašto ističu svoj nebirani identitet i koja je razlika između svih onih drugih seksualnih manjina koje su objedinjene pod jedinstveni šareni LGBTIQ+ kišobran. Svakako i među samim pripadnicima i pripadnicama navedenih seksualnih manjina postoje individualni razlozi za međusobno neprihvatanje opisa kroz svjetski poznati akronim. LGBTIQ+ terminologija, koja je zahtjevnija i u nekim trenucima političke korektnosti nekorektna prema onima koji terminologiju ne znaju ili je ne razumiju, obuhvaća velik raspon identiteta i pojmova koji su povezani sa seksualnom orijentacijom i rodnom. Ispravno razumijevanje i diferenciranje čitave lepeze termina je nužno radi prepoznavanja raznolikosti same ljudske seksualnosti ali i pojma rodnog identiteta, te se i na taj način odašilje osjećaj za poštovanja prema svim ljudima bez obzira i na njihovu seksualnu orijentaciju. Ono što je predmet i suvremene rasprave je kako opisivati i treba li koristiti termine „homoseksualac“ i „homoseksualni odnosi“ pri opisivanju osoba koje su naklonjene istom spolu. „Čini se da je sam pojam 'homoseksualnost' prvi puta upotrijebio mađarski pisac Karoly Maria Kertbeny 1869. godine u otvorenom pismu upućenom pruskom ministru pravosuđa, u kojemu je zahtijevao ukidanje kaznenog zakona protiv 'neprirodnih radnji'.“⁸ Upravo se radi

⁷ Aldrich, R., *Povijest gej i lezbijskog života i kulture*, Zagreb/Beograd, Sandorf, 2011., str. 7.

⁸ Ibid., str. 167.

izuzimanja negativnih konotacija, u vidu atipičnog, povećanog, nagona za seksualnom potrebom prema osobama istog spola, u suvremenom aktivističkom opisivanju istospolnih osoba više ne koristi ovakav „medicinski“ termin i upotrebljava se prikladniji poput *gej* ili *lezbijka*. Kako govorimo o korpusu ljudskih prava koji nije ograničen na konzervativno (ne)razumijevanje pojmova spol, rod, seksualna orijentacija i seksualni identitet, onda se sve da promatrati kroz jezik i njegovu upotrebu u suvremenom društvu koji se mijenja, razvija, napreduje, nazaduje ili degradira. Jedna od relevantnih hrvatskih udruga, koja se bavi zaštitom i unapređenjem ljudskih prava LGBTIQ+ osoba – *Dugine obitelji*⁹, napravila je jedinstveni rječnik termina na ovu temu koji nas uvode u čitav spektar heterogenosti same seksualne orijentacije koja nije unificirana i koji se odnose na rod, spol, seksualnu orijentaciju itd.

Identitet je ono kako sebe vidimo, nazivamo i s čim se asociramo. Svi imamo jedinstvenu različitost društvenih identiteta koji se odnose i na seksualnu (negdje se koristi termin „spolnu“) orijentaciju, odnosno rodni identitet, rasni ili etnički, religijski, klasni itd. Kako je navedeno u terminološkom rječniku, radi se o terminima samoidentifikacije, ali ne i nametanja upotrebe izraza koji moraju da se koriste.

Seksualna orijentacija/Spolna orijentacija/Spolna opredijeljenost odnosi se na emotivnu, seksualnu i drugu privlačnost prema osobama koje mogu biti istog i/ili različitog spola ili roda. „Homoseksualna“ orijentacija odnosi se na unutrašnji osjećaj identifikacije privlačnosti osobe koju privlači isti rod i/ili spol.

Istospolna zajednica zakonski je priznata zajednica između dviju osoba istog spola, a u Republici Hrvatskoj je poznata kao životno partnerstvo. To je obiteljska zajednica koja se temelji na ravnopravnosti partnera, međusobnom poštovanju, pomaganju i emotivnoj vezanosti.

Izraz „gej“, kako je prethodno i navedeno, jest osoba koju emocionalno i/ili fizički privlače neke osobe istog spola/roda. „Gej“ često opisuje osobu koja se identificira kao muškarac i kojeg emocionalno i/ili fizički privlače druge osobe koje se identificiraju kao muškarci. Termin „gej“ koristi se uopćeno (npr. „gej zajednica“ ili „gej osobe“), no nikako se ne odnosi na sve lezbijke, gejeve, biseksualce i transrodne osobe; tu je prikladniji termin kao što je „LGBTIQ+ osobe“.

⁹ Dugine obitelji, *Terminologija*, Dostupno na: <https://www.dugineobitelji.com/terminologija/> (pristupljeno 7. srpnja 2025.).

Lezbijka je osoba koja se identificira kao cis/trans žena koju emocionalno i/ili fizički privlače neke cis/trans žene.

Cisrodna osoba je osoba čiji su rodni identitet i ekspresija u skladu s rodom koji im je pripisan pri rođenju. Cisrodna osoba može biti homoseksualna, heteroseksualna, biseksualna ili neke druge seksualne orijentacije. Prefiks „cis“ dolazi iz latinskog jezika („s ove strane“) i koristi se u terminologiji zbog suprotnosti značenja latinske riječi „trans“ („preko“, „s druge strane“).

Rod terminološki podrazumijeva set kulturnih identiteta, ekspresija i uloga – koje se kodificiraju kao feminine/ženstvene ili maskuline/muževne – i koje se pripisuju osobama najčešće prema interpretaciji njihovih tijela, pogotovo spolnih i reproduktivnih obilježja. Radi se o društvenom konstrukt koji ne mora pratiti spolne karakteristike osobe.

Pored nekoliko opisanih izraza postoji još niz točno izražene terminološke nomenklature koja daje pojašnjenja za značenja kao što su: *androgina osoba*, *aseksualna osoba*, *biseksualna osoba*, *interspolna osoba*, *panseksualnost*, *polimorija*, *strejt*, *transseksualna osoba*, *trans muškarac*, *trans žena*, *transrodna osoba*, *transvestit* itd. Možda bi bilo važno istaći i termine kao što su Queer i LGBTIQ+ osobe. *Queer* je krovni pojam koji se odnosi na svaku seksualnu orijentaciju, rodni identitet ili rodnu ekspresiju koja odudara od dominantnih društvenih normi, te *queer* za sebe nosi jednu čitavu subkulturu i scenu koja je poznata širom svijeta. *LGBTIQ+* opisuje osobe koje se identificiraju kao lezbijke, gejevi, biseksualci i transrodne osobe (te i interspolne osobe u slučaju korištenja slova „I“). Slovo „Q“ odnosi se na osobe koji se identificiraju kao *queer* ili *questioning* (koje propituju).

2.2. Pojam i povijesni razvoj ljudskih prava u europskom kontekstu

Nakon svih pošasti Drugog svjetskog rata i razrušeni europski kontinent tražio je načine da spriječi slična događanja uvodeći različite mehanizme prevencije zaštite prava i sloboda, poput Opće deklaracije o pravima čovjeka Ujedinjenih naroda iz 1949. godine, gdje se spominju urođeno ljudsko dostojanstvo i neotuđiva ljudska prava kao temelji mira, slobode i pravde u svijetu¹⁰. Smatra se da je europski sustav ljudskih prava najrazvijeniji takav sustav u svijetu jer se paralelno gradio i iznova razvijao kroz institucije Vijeća Europe i Europske unije, odnosno praksu sudova navedenih organizacija. Stvaranjem političke međunarodne organizacije kao što je Vijeće Europe išlo se ka kodificiranju mehanizama zaštite ljudskih prava kroz donošenje Europske konvencije o ljudskim pravima i temeljnim slobodama (dalje u tekstu: EKLJP), ali i

¹⁰ Odluka o objavi Opće deklaracije o ljudskim pravima, NN MU 12/09.

osnivanjem Europskog suda za ljudska prava (dalje u tekstu: ESLJP). Ovakav katalog prava i obveza prava pokriva područja nadzor i zaštite ljudskih prava, detektiranja potencijalnih prijetnji ljudskim pravima, stalno poboljšanje i razvijanje svijesti o potrebi poštivanja ljudskih prava, ali i edukacija o ljudskim pravima. Kako je i više puta opisano kroz znanstvene radove EKLJP-a „živući je instrument“, takav epitet je posljedica društveno-političkih promjena od sredine prošlog stoljeća do danas, ali i evolucijski rad Europskog suda za ljudska prava u Strasbourgu. Zato su danas, uz izvorni dokument, jednako važni i prateći protokoli koji se u potpunosti provode u praksi.

Paralelno sa stvaranjem Vijeća Europe dolazi do formiranja jedinstvenog pravnog poretka Europske unije, koji se od pravnog međunarodnog prava razlikuje po tome da su pored država članica njegovi subjekti i građani država članica i druge fizičke i pravne osobe¹¹. Europska unija kakvu danas poznajemo rezultat je početne integracije potpisivanjem Pariškog ugovora 1951. godine, kada je stvorena Europska zajednica za ugljen i čelik. Danas se Europska unija sastoji od Ugovora o Europskoj uniji (dalje u tekstu: UEU), Ugovora o funkcioniranju Europske unije (dalje u tekstu: UFEU), Ugovora o Europskoj zajednici za atomsku energiju i dijela Osnivačkog ugovora u obliku Povelje o temeljnim pravima Europske unije (dalje u tekstu: Povelja). Kao što je praksa ESLJP-a u Strasbourgu važna za tumačenje prava EKLJP-a, tako je i rad Suda Europske unije (dalje u tekstu: Sud EU-a) u Luksemburgu važan za tumačenje prava Europske unije.

Nekadašnja Europska unija, kao primarno ekonomska zajednica suverenih država, u svojim počecima nije se bavila razvijanjem pravila koja se vezuju za ljudska prava. To se mijenja od 1969. godine kada je u predmetu *29/69 Stauder* Sud EU-a potvrdio da temeljna ljudska prava predstavljaju dio općih načela prava i da Sud EU-a u tom segmentu pruža pravnu zaštitu. Slično je bilo i 1974. godine, u predmetu *4/73 Nold*, kada je Sud EU-a primijenio garancije o zaštiti ljudskih prava iz EKLJP-a.¹² Jer su upravo međunarodni izvori prava za zaštitu ljudskih prava, kao i posebnosti ustavnih tradicija država članica, oblikovali shvaćanje temeljnih ljudskih prava i pravni poredak Europske unije. Ciljeve Europske unije u zaštiti i promicanju ljudskih prava i sloboda države članice uredile su Ugovorom iz Maastrichta 1992. godine kada je potvrđeno da temeljna prava zajamčena Europskom konvencijom o ljudskim pravima i temeljnim slobodama čine pravni izvor poput Ugovora. Iako Lisabonski ugovor navodi da

¹¹ Čapeta, T., Rodin, S., *Osnove prava Europske unije, III. izmijenjeno i dopunjeno izdanje*, Zagreb, Narodne novine, 2018.

¹² Ibid., str. 16.

Europska unija pristupa EKLJP-u to se nije dogodilo nakon mišljenja Suda EU-a. No od 2019. godine ponovno su započeli pregovori o ovom pitanju između Europske unije i Vijeća Europe.

2.3. Ljudska prava u okviru prava Europske unije i Vijeća Europe

Da bi zemlje kandidatkinje postale punopravne članice Europske unije moraju zadovoljiti cijeli spektar kriterija vezanih uz zaštitu ljudskih prava i vladavinu prava. Jer sve države članice Europske unije ujedno su i članice Vijeća Europe i prihvatile su da je najviši žalbeni „nacionalni“ sud onaj koji se odnosi na pravni lijek koji dolazi iz Strasbourga. To je važno jer su članstvom u Vijeću Europe države članice implementirale EKLJP te bi u dobroj vjeri trebale donositi zakone prema presudama ESLJP-a.

Politika ljudskih prava unutar Europske unije pojašnjena je normativnim zabranama diskriminacije i kršenja ljudskih prava te stalnim nadzorom Suda EU-a. Jer za razliku od presuda ESLJP-a, gdje iste imaju primarni učinak na prava pojedinca, presude Suda EU-a izravno utječu na donošenje konkretnih mjera od iznimne važnosti za zaštitu ljudskih prava na razini cijele Europske unije. Promatrano iz perspektive normativnih akata govorimo o tri temeljna izvora prava zaštite ljudskih prava u Europskoj uniji i to su Povelja o temeljnim pravima Europske unije, Europska konvencija za zaštitu ljudskih prava i temeljnih sloboda, ali i utvrđene ustavne tradicije svake od država članica. Kada govorimo o kršenjima vezanim uz poštivanje ljudskih prava, vladavinu prava i zabranu od diskriminacije, tada je važno istaknuti čl. 2. i čl. 6. UEU-a, čl. 19. UFEU-a i čl. 21. Povelje. Svakako bi trebalo istaći i praktično razumijevanje čl. 7. Povelje koji govori o poštovanju obiteljskog i privatnog života, a u vezi priznavanja prava koja se tiču obiteljskih zajednica istospolnih parova i zajamčenih beneficija koja im po tome pripadaju.

Ranije je navedeno da je jedan od kriterija za članstvo u Europskoj uniji pridržavanje vrijednosti koje proglašava Europska unija, a koje se odnose na poštivanje ljudskog dostojanstva, slobode, demokracije, vladavine prava i uvažavanje ljudskih prava, što uključuje i ljudska prava manjina. Upravo su vrijednosti Europske unije, kao zajednice suverenih država, prepoznate u čl. 2. UEU-a: *Unija se temelji na vrijednostima poštovanja ljudskog dostojanstva, slobode, demokracije, jednakosti, vladavine prava i poštovanja ljudskih prava, uključujući i prava pripadnika manjina. Te su vrijednosti zajedničke državama članicama u društvu u kojem prevladavaju pluralizam, nediskriminacija, tolerancija, pravda, solidarnost i jednakost žena i muškaraca*¹³. Nije nebitno istaći i da suzbijanjem diskriminacije Europska unija smanjuje

¹³ Čl. 2. Ugovora o Europskoj uniji (Pročišćena verzija), SL C 202/13, 7.06.2016.

društvenu isključenost, segregaciju i getoizaciju, te promiče socijalnu pravdu, demokraciju i vladavinu prava. To su sve vrijednosti koje ostvaruju stabilnu političku klimu i omogućavaju očekivane demokratske pokrete i procese zajedničkog sa zajedničkim imeniteljem kroz razumijevanje, suradnju i poštivanje ljudskih prava. „Dapače, ustavnopravna teorija i politička znanost ustvrdile su da postojanje demokracije ovisi o poštivanju građanskih i političkih prava i sloboda i to osobito zaštite prava manjina. Načela vladavine većine i zaštite individualnih i manjinskih prava su dvostruki stupovi koji drže same temelje onoga što podrazumijevamo pod demokratskom vladavinom.“¹⁴

Imajući na umu da je EKLJP glavni instrument u zaštiti ljudskih prava u Europi, EKLJP postaje instrument u tumačenju ljudskih prava od strane Suda EU-a. To se posebno odnosi na razumijevanje pojmova kao što su dostojanstvo, sloboda, demokracija, vladavina prava, jednakost i ljudska prava. Zato je u čl. 6. UFEU-a navedeno da: *Unija priznaje prava, slobode i načela određena Poveljom Europske unije o temeljnim pravima od 7. prosinca 2000., kako je prilagođena u Strasbourgu 12. prosinca 2007., koja ima istu pravnu snagu kao Ugovori.*¹⁵ Kako bi se postigla veća povezanost među narodima Europske unije, tj. stvorila veća politička i demokratska integracija država članica, a istovremeno omogućilo jedinstveno tržište, donesen je Ugovor o funkcioniranju Europske unije. Sporazum također sadrži odjeljak o nediskriminaciji građana Europske unije, apostrofirajući borbu protiv diskriminacije na temelju spola, rasnog ili etničkog podrijetla, vjere ili uvjerenja, invaliditeta, dobi ili seksualne orijentacije kroz članak 19. UFEU-a.

Da bi građani Europske unije mogli u potpunosti uživati svoja ljudska prava, Povelja Europske unije o temeljnim pravima donesena je s namjerom promicanja i zaštite ljudskih prava i sloboda, ali i s ciljem svakog vida društvenog napretka. Upravo u poglavlju o jednakosti spominje se čl. 21. koji govori o nediskriminaciji prema različitim aspektima i karakteristikama pojedinaca, što uključuje zabranu diskriminacije prema seksualnoj orijentaciji. Ova definicija zabranjene diskriminacije, koja također jasno navodi seksualnu orijentaciju, predstavlja veliki normativni korak naprijed u osnaživanju istospolnih građana i njihovoj percepciji jednakog postupanja u svim sferama života.

¹⁴ Turković, K., Roksandić, S., *Demokracija danas: praksa Europskog suda za ljudska prava kao zrcalo razumijevanja razvoja LGBT politika i prava u Republici Hrvatskoj* u Čepo, D., Zrinščak, S., i Grubišić, K., (ur.), *Sloboda i društvo u 21. stoljeću. Liber amicorum Slaven Ravlić*, Pravni fakultet Sveučilišta u Zagrebu i Leksikografski zavod Miroslav Krleža, 2025., str. 421-451., str. 423.

¹⁵ Čl. 6., st. 1. Ugovora o Europskoj uniji (pročišćena verzija), SL C 202/13, 7. 6. 2016.

Uz sve navedeno Europskoj uniji sve su veći prioriteti jednakost među njenim građanima koja se oslikava i kroz jednakost između spolova, jednakih mogućnosti između žena i muškaraca, učinkovita zaštita osoba s invaliditetom – kroz niz aktivnosti za njihovo uključivanje u životu zajednice, zatim borba protiv rastućeg rasizma i nesnošljivosti po osnovi nacionalne pripadnosti i ksenofobije. U želji za stalnim monitoringom zaštite ljudskih prava ranjivih društvenih skupina Europska unija osnovala je i Agenciju EU-a za temeljna prava (FRA), koja neovisnim radom unapređuje ljudska prava u Europskoj uniji, ali i pomaže u obrani ljudskih prava sviju¹⁶. Glavni fokus rada Agencije jest život svih građana Europske unije bez diskriminacije po nekoj od karakteristika, stalni i neometani pristup pravosudnim tijelima, ali i zaštita prava u vezi osobnih podataka. Ljudska prava u Europskoj uniji monitoriraju se i kroz Europsku mrežu tijela za jednakost (Equinet) koju čine različite institucije kao što su i ombudsmanske institucije iz Republike Hrvatske: Ured pučke pravobraniteljice (trenutačno Tena Šimonović Einwalter), pravobraniteljice za ravnopravnost spolova (u drugom mandatu Višnja Ljubičić) i pravobranitelja za osobe s invaliditetom (trenutačno Dario Jurišić). Sve države članice Europske unije imaju barem jedno tijelo za jednakost (od kojih su većina članice Equineta). Equinet ima tijela za jednakost u Albaniji, Bosni i Hercegovini, Gruziji, Kosovu***, Moldaviji, Crnoj Gori, Sjevernoj Makedoniji, Norveškoj, Srbiji i Ujedinjenom Kraljevstvu – odnosno zemljama koje su prihvatile usklađivanje nacionalnog zakonodavstva sa zakonima Europske unije o jednakosti. Tijela za jednakost koja nisu članice Equineta mogu postojati i u drugim europskim zemljama¹⁷.

Poput razlika u stavovima u državama članicama Europske unije slične razlike, možda još izraženije, jesu u okviru Vijeća Europe kao šire regionalne organizacije. Većina država koje su članice Vijeća Europe u svom zakonodavstvu imaju prepoznatu zabranu i prema seksualnoj orijentaciji, manji broj država prepoznaje i zabranu prema rodnom identitetu, a taj broj država se smanjuje kada je u pitanju nediskriminacija transrodnih osoba. Najizraženiji izazovi istospolnih osoba u državama članicama Vijeća Europe jesu konstantno izlaganje govoru mržnje, prijetnjama, verbalnom nasilju, fizičkom nasilju koje je prepoznato i kao zločin iz mržnje, perpetuiranom stvaranju tzv. „manjinskog stresa“, strukturalnom nasilju, onemogućenom pristupu zdravstvenoj zaštiti, obrazovanju i zapošljavanju, kao i deprivaciji osnovnim pravima koja su dana bračnim drugovima i izvanbračnim parovima – poput statusnih

¹⁶ European Union Agency for Fundamental Rights, Dostupno na <https://fra.europa.eu/en> (pristupljeno 15. srpnja 2025.).

¹⁷ EQUINET Bodies, Dostupno na: <https://equineteurope.org/what-are-equality-bodies/> (pristupljeno 15. srpnja 2025.).

pitanja nasljeđivanja, priznavanja istospolnih zajednica, prava stranaca i azilanata. Kao glavni instrument zaštite ljudskih prava istospolnih osoba u okviru Vijeća Europe uzima se EKLJP i čl. 14., gdje se kaže da: *Uživanje prava i sloboda koje su priznate u ovoj Konvenciji osigurat će se bez diskriminacije na bilo kojoj osnovi, kao što je spol, rasa, boja kože, jezik, vjeroispovijed, političko ili drugo mišljenje, nacionalno ili društveno podrijetlo, pripadnost nacionalnoj manjini, imovina, rođenje ili druga okolnost*¹⁸, odnosno usvajanje Protokola 12 i čl. 1. koji govori o općoj zabrani diskriminacije. Iako nigdje u EKLJP nema navedenih pojmova seksualna orijentacija i rodni identitet, ESLJP je svojom evolutivnom primjenom prava zaštitio seksualnu orijentaciju pod člankom koji govori o zabrani od diskriminacije. „Države ugovornice uživaju slobodu procjene u ocjenjivanju da li i u kojoj mjeri razlike u inače sličnim situacijama opravdavaju razliku u tretiranju. ESLJP je naročito bio zainteresiran da osigura zaštitu pojedinaca tamo gdje se uplitanje države odnosi na pitanja koja dodiruju ključne elemente ljudskog dostojanstva, poput nečijeg seksualnog života ili obiteljskog života.“¹⁹ Pravo na poštovanje privatnosti i obiteljskog života za istospolne partnere razvijeno je bogatom praksom ESLJP-a koji je pod čl. 8. EKLJP-a proširio razumijevanje pojma obiteljski život, ali koji je izvršio i reinterpretaciji obiteljskih istospolnih odnosa i dao im epitet „čvrsto povezane“ zajednice. Priznavanje prava na obiteljski život osoba istog spola i dalje spada u tabu u mnogim europskim zemljama jer se takvo društveno i pravno priznavanje istospolne emocionalne kohabitacije tumači kao nasrtaj na tradicionalne vrijednosti u kojima postoji i ustavna definicija braka, odnosno kao nešto što nije društveno prikladno i očekivano. Iako definicija braka, kao zakonski uređena društvena zajednica – većinom između žena i muškaraca koja je regulirana zakonima s propisanim pravima i obvezama, nije isto ili jednako što i obitelj i obiteljska zajednica i dalje postoje velika razmimoilaženja u javnosti oko toga trebaju li i ako da u kojem obliku istospolne zajednice dobiti sličan ili jednak status onom bračnom.

Vijeće Europe je 1996. godine donijelo i Europsku socijalnu povelju s ciljem zaštite radnika i radnih uvjeta i socijalne i zdravstvene zaštite u pogledu rada. Upravo je u revidiranom obliku prepoznata i zabrana od diskriminacije, a koja u svom interpretativnom obliku, podrazumijeva i zabranu od diskriminacije na osnovu seksualne orijentacije. *Korištenje prava priznatih ovom Poveljom treba osigurati bez ikakve diskriminacije osobito s obzirom na rasu, boju kože, spol,*

¹⁸ Čl. 14. Europske konvencije za zaštitu ljudskih prava i temeljnih sloboda, NN/MU 06/99.

¹⁹ Barić, S., Vincan, S., *Ustavnopravno načelo jednakosti i pravno uređenje istospolnih zajednica*, Zbornik radova Pravnog fakulteta u Splitu, god. 50, 1/2013., str. 81-113., str. 100.

*jezik, vjeroispovijed, političko ili bilo kakvo drugo mišljenje, nacionalnu pripadnost ili socijalno podrijetlo, zdravlje, pripadnost nacionalnoj manjini, rođenje ili svaki drugi status*²⁰.

Po posljednjim podacima ILGA Europe za 2025. godinu, istospolni parovi u Europskoj uniji imaju različite stupnjeve pravnog priznanja diljem država članica, vezano za pravno prepoznavanje njihove istospolne zajednice, u rasponu od pune bračne jednakosti do građanskih registriranih partnerstava. Bračnu jednakost imaju Austrija, Belgija, Danska, Estonija, Finska, Francuska, Njemačka, Grčka, Luksemburg, Malta, Nizozemska, Portugal, Slovenija i Švedska. Registrirana civilna partnerstva, sa sličnim pravima kao što imaju bračni drugovi, imaju Hrvatska, Cipar, Češka, Mađarska i Italija²¹. Generalno govoreći građani Europske unije, s 51,13 % od 100 %, imaju afirmativan stav prema istospolnim parovima i njihovim obiteljskim zajednicama u odnosu na podatke svih europskih država s 41,85 % od 100 %. Zemlje koje u tome prednjače su Malta, Belgija i Danska, dok su na samom začelju po razumijevanju ljudskih prava istospolnih osoba i istospolnih parova Rumunjska, Poljska i Bugarska. Podaci su dobiveni na osnovu mjerenja odnosa jednakosti i nediskriminacije, prepoznavanja i prava po obiteljskom statusu, izraženom govoru mržnje, mogućnosti za rad organizacija civilnog društva, ali i prepoznatih prava na azil. Iako većina europskih zemalja daje određena zajednička prava istospolnim parovima u praksi je ova materija nedorečena i omogućena prava su u ovom trenutku nedostatna za potpuno isključivanje straha od nejednakog tretiranja od tijela državne i javne vlasti, a time i čitavog društva u cjelini.

2.4. Uloga Suda Europske unije i Europskog suda za ljudska prava

„Od početka europske integracije, još u okvirima Europske zajednice za ugljen i čelik, države su članice u institucionalnoj strukturi zajedničke organizacije željele i sud.“²² Ono što Sud EU-a čini posebnim jesu njegova ograničenja u nadležnostima, koja su mu dana samo u okviru onih sporova koji se tiču europskog prava i onoga što je prepoznato u Osnivačkim ugovorima. Osim što ima ulogu u nadziranju rada institucija Europske unije, Sud EU-a prati i ujednačenu primjenu prava Europske unije u državama članicama i kroz zaštitu prava građana Europske unije: sloboda, pravda i sigurnost. Karakteristika Suda EU-a jest i zaštita subjektivnih prava pojedinaca primjenom europske norme s nadređenom ulogom u odnosu na nacionalne sudove s tzv. „novim pravnim poretom“. Iako je više puta isticano da je primarni cilj stvaranja

²⁰ Čl. E. Europske socijalne povelje (izmijenjena), NN/MU 28/96.

²¹ ILGA Europe, *Family 2025 Main Findings*, 2025. Dostupno na <https://rainbowmap.ilga-europe.org/categories/family/> (pristupljeno 20. srpnja 2025.).

²² Čapeta, T., Rodin, S., *Osnove prava Europske unije, III. izmijenjeno i dopunjeno izdanje*, Zagreb, Narodne novine, 2018., str. 53.

Europske unije ekonomske naravi, razvojem ljudske svijesti i civilizacijskim odmakom društva, sve veći primat zauzimaju interesi i za ljudska prava koja se vrjednuju i kroz prizmu tržišnih sloboda. Nameće se pitanje kako Sud EU-a promatra odnose između tržišnih sloboda pravilnog funkcioniranja unutarnjeg tržišta i temeljnih ljudskih prava građana Europske unije. „Uvođenje građanstva Unije simboliziralo je i početak nove faze razvoja europskih integracija u kojoj se nadilazi poimanje Unije kao isključivo ekonomske zajednice.“²³ Na koji način Sud EU-a tome pristupa i da li, ako da kako i zašto, mjeri vrijednosti koje će uzeti kao važnije u odnosu na druge i kako to opravdava, u tom segmentu Sud EU-a primjenjuje test proporcionalnosti (razmjernosti) kako bi našao nekakav balans između tržišnih sloboda i temeljnih ljudski prava kako je i navedeno u Ugovoru o Europskoj uniji. *Institucije Unije primjenjuju načelo supsidijarnosti kako je utvrđeno u Protokolu o primjeni načela supsidijarnosti i proporcionalnosti. Nacionalni parlamenti osiguravaju usklađenost s načelom supsidijarnosti u skladu s postupkom koji je određen u tom Protokolu*²⁴. Primjena testa proporcionalnosti jest opće pravno načelo koje objedinjuje tri elementa pri primjeni: legitimnost, nužnost i razumnost mjere koja se primjenjuje.

Primjenom testa proporcionalnosti osigurava se da se prema svakom pojedincu postupi sukladno s najvišim nivoom poštovanja njegovog dostojanstva, jer se takvo postupanje primjenjuje tako da se jasno i široko, onako kako je životno i očekivano, sagledavaju sve okolnosti i činjenice koje su jedinstvene za svakog čovjeka i situaciju. Jer pitanja zaštite ljudskih prava i sloboda glavne su teme kojima se reguliraju i uređuju odnosi u državama članicama Europske unije i povezana su s pravima na jednakost i slobodu. Takva načela odnose se na to da su svi pred zakonom jednaki i da je zabranjen bilo koji oblik diskriminacije. U testu proporcionalnosti, kada govorimo o tzv. relativnim ljudskim pravima, nužno je da se sagledaju svi aspekti primjene samog testa, a koji se odnose na zakonitost, određeni legitimni cilj koji se postiže, ali i razmjernost – odnosno opravdanja takvog ograničenja. Test proporcionalnosti trebalo bi se primjenjivati nakon pristupanja samog tumačenja pravnog jezika i njegove višeznačnosti. Tumačenje postupka, a nekad i ishoda same djelatnosti. Također tumačenje je dvosmisleno jer je nekad apstraktno i usmjereno je na izvore prava, a katkad je konkretno i odnosi se na pravne činjenice. Ništa manje nije bitna ni razlika koja se odnosi na spoznaju, kao kognitivno tumačenje u utvrđivanju različitih mogućih značenja normativnih činjenica nekog teksta te odlučivanju koje se odnosi na izbor određenog značenja. Kao posljednji oblik

²³ Bačić Selanec, N., *Građanstvo Europske unije*, u Čapeta, T., i Goldner Lang, I., (ur.), *Pravo unutarnjeg tržišta Europske unije*, Zagreb, Narodne novine, 2021., str. 144-175., str. 136.

²⁴ Čl. 5., st. 3. Ugovora o Europskoj uniji (pročišćena verzija), SL C 202/13, 7. lipnja 2016.

višeznačnosti termina tumačenje jest ono u odnosu na pravno konstruiranje. U tumačenju bitno je pristupiti svakom pojedinačnom predmetu kroz tekst – minimalistički ili maksimalistički pristup, kontekst – uzimanje u obzir druge pravne odredbe i izvore prava, te samu svrhu – teleološki pristup. Ovakvim trojstvom u pravu primjenjuje se pravno rasuđivanje i primjena prava kojim se uklanjaju i sukobi između normi tako da se nekim normama daje veća težina u odnosu na drugu, a s ciljem pravilnog tumačenja i donošenja argumentiranog zaključka koji za rezultat daju pravednu odluku. Pravna argumentacija je u tom kontekstu iznova „oboriva“ jer je potrebno uložiti više napora – izvora prava uz adekvatnu primjenu, u odnosu na drugoga kako bi se optimalnije primijenilo pravo na afirmativan način, a ne na štetu pojedinca ili čitave grupe ljudi²⁵. Pri tumačenju prava Sud EU-a koristi se i različitim vidovima interpretacije i argumentacije, i to su „tekstualni/lingvistički, kontekstualni/sistemi, svrhoviti/teleološki i povijesni/intencionalni argumenti“, međutim zapaža se i da „Sud pravde, u mnogim situacijama u kojima tumači pravo EU-a, ne postiže integracionističke ishode. Posljedično, cjelokupan pravni kontekst EU-a ne može biti potpuno integracionistički.“²⁶

U svom postupanju Sud EU-a aktivno se koristi inspiracijom iznalaženjem rješenja u odredbama Osnivačkih ugovora, nacionalnim pravnim sustavima država članica, ali i u međunarodnim izvorima prava. Sve to čini opća načela prava kojima se koristi Sud EU-a. Kao najvažniji izvor nadahnuća izvan Osnivačkih ugovora smatra se EKLJP i to u prvim predmetima kroz primjere kršenja prava vlasništva da bi se kasnije širilo i na temeljna ljudska prava. Jasno je i da u svojim odlukama Sud EU-a primjenjuje primarne i sekundarne izvore prava, uz već spomenute međunarodne izvore prava, koji iznova odgovaraju na političku i društvenu situaciju u Europskoj uniji.

Na osnovu podataka koji su prikupljeni u okviru projekta Equality Law in Europe, baze podataka svih slučajeva diskriminacije pred Sudom EU-a između 1970. i 2018. godine, samo 3 % slučajeva odnosilo se na diskriminaciju prema seksualnoj orijentaciji²⁷. Najizraženija grupa predmeta u okviru diskriminacije obuhvaća spolnu diskriminaciju, zatim onu po dobi, invaliditetu, rasi, ali i najkontroverzniji višestruke oblike diskriminacije. Nažalost svjedoci smo kako se posljednjih godina, nakon političkih skretanja udesno u nekim državama članicama, Sud EU-a bavio najkompleksnijim predmetima u vezi prava istospolnih osoba i povrede samih vrijednosti Europske unije od pojedinih država članica – Mađarske i Poljske. U tom kontekstu

²⁵ Guastini, R., *Sintaksa prava*, Naklada Breza, kolovoz 2023.

²⁶ Petrić, D., *The Court of Justice of the E.U.: a Contextualist Court*, 8 U. Bologna L. Rev. 11, 2023., str. 19. i 49.

²⁷ Miller, J., Eklund, H., *Equality Law in Europe: A New Generation CJEU Database, Anti-Discrimination PRs by Ground*: <https://equalitylaw.eu.eu/database/> (pristupljeno 15. srpnja 2025.).

uloga Suda EU-a, posebno ispitujući povrede vrijednosti Europske unije, postavlja visoke standarde zaštite i odvrćanja od sličnih aktivnosti u pojedinim državama članicama koje bi mogle ići protivno interesima građana Europske unije u smislu zaštite ljudskog dostojanstva, slobode i zaštite od diskriminacije, ali i mnogo šire kroz onemogućavanje ostvarivanja punine tržišnih sloboda unutarnjeg tržišta.

Za Europsku konvenciju o ljudskim pravima i temeljnim slobodama kaže se da je najsvеobuhvatniji dokument, pravi katalog, ljudskih prava i sloboda sa stalnom evolucijom u obliku rada ESLJP-a. Sve države potpisnice EKLJP-a jamče temeljna prava svim osobama u svojoj nadležnosti s pratećim nadzornim mehanizmom. Katalog ljudskih prava obuhvaća pravo na život, slobodu i sigurnost, pravo na pravični postupak u građanskim i kaznenim predmetima, slobodu mišljenja, savjesti i vjeroispovijedi, slobodu izražavanja, kretanja, vlasništva itd. Ujedno jasno su opisane i zabrane kao što je primjena smrtne kazne, mučenja i nečovječnog postupanja ili kažnjavanja, kazne bez zakona, diskriminacije u uživanju konvencijskih prava i sloboda, općenito zabrane diskriminacije ili zloupotrebe prava itd. Da bi zaštita prava koja su prepoznata u EKLJP-u bila primijenjena u praksi, 1959. godine osnovan je ESLJP u Strasbourgu koji je imao više faza razvoja primjene prava, ali i razumijevanja država članica i građana država Vijeća Europe o njegovoj važnosti. Među prvim slučajevima ispitivanja povrede prava prepoznate iz EKLJP-a, u svjetlu zaštite prava istospolnih osoba, odnosi se na početak osamdesetih godina prošloga stoljeća. Tadašnja Europska komisija za ljudska prava ispitivala je poštovanje obiteljskog života iz čl. 8. koja govori o pravu na poštovanje privatnosti i obiteljskog života²⁸. Nažalost tada se pristupilo restriktivno u sagledavanju prava istospolnih parova na prepoznavanje prava na obiteljski život sve do važne presude u predmetu *Schalk i Kopf protiv Austrije* iz 2010. godine kada je ESLJP protumačio čl. 8. u suvremenim uvjetima društvenog razvoja te je prepoznao istospolne odnose kao one koji su obuhvaćeni pojmom „obiteljskog života“²⁹. U svojem obrazloženju presude ESLJP-a istaknuo je da su parovi istospolne orijentacije također sposobni da budu u stabilnom i predanom emocionalnom odnosu kao i parovi koji su različite seksualne orijentacije te da države trebaju da im omoguće alternativni način pravnog priznavanja, ne mora nužno u obliku braka, njihove istospolne zajednice. Europski sud za ljudska prava ustvrdio je da države ugovornice imaju pravo da samostalno definiraju kako će urediti materiju bračnih odnosa, ali da to ne može biti u koliziji s pravom istospolnih partnera na ostvarivanje svojih prava na uživanje obiteljskog života.

²⁸ Čl. 8. Europske konvencije za zaštitu ljudskih prava i temeljnih sloboda, NN/MU 06/99.

²⁹ ESLJP, 30141/04 *Schalk and Kopf v. Austria*, od 24. lipnja 2010.

Ovakva presuda implicirala je transformaciju gledišta na koji način se tumači EKLJP i kako postoje progresivni pomaci u priznavanju prava istospolnih parova. Upravo su ovakve afirmativne promjene onaj „živi instrument“ ESLJP-a, još od 1978. godine i presude *Tyrer protiv Ujedinjenog Kraljevstva*, te su regulirale i pravni status istospolnih parova ali i pojedinaca u državama Vijeća Europe što je bio i pravi motivator k izmjenama koje će omogućiti jednaka postupanja koja vode k ravnopravnosti među svim građanima.

3. PRAVNI OKVIR ZAŠTITE LJUDSKIH PRAVA ISTOSPOLNIH PARTNERA U EUROPSKOJ UNIJI

3.1. Primarni izvori prava EU-a u zaštiti prava istospolnih partnera

U svom govoru o stanju Europske unije iz 2020. godine predsjednica Europske komisije Ursula von der Leyen kazala je: „Želim neumorno raditi na izgradnji Unije jednakosti. Unije u kojoj svatko može biti ono što jest i voljeti koga želi – bez straha od optužbi i diskriminacije. Jer biti svoj nije ideološko pitanje. To je pitanje identiteta. Njega nam nitko ne može oduzeti.“³⁰

U razumijevanju oblika diskriminacije treba definirati samo nepovoljniji ili nejednak tretman osobe ili više osoba na jednoj ili više različitih osnova. Netko može biti diskriminiran zbog pogrešne predodžbe o samoj osobi, koja je stavljena u nepovoljniji položaj, na temelju nepromjenjivih karakteristika pojedinaca kao što su rasa, podrijetlo, boja kože, spol, jezik, vjeroispovijest, seksualna orijentacija i druge osnove. „Pri utvrđivanju diskriminacije važno je da se nepovoljnije postupanje prema određenoj osobi može usporediti s postupanjem prema drugoj osobi u sličnoj situaciji. Zato je potreban „komparator“ ili „usporednik“, odnosno osoba u činjenično sličnim okolnostima kao žrtva diskriminacije, s time da je glavna razlika između njih „pravno zaštićena osnova“³¹. Naime, u postupku utvrđivanja diskriminacije promatra se radi li se o izravnoj ili neizravnoj diskriminaciji prema nekoj od karakteristika. Izravna diskriminacija je ona koja osobu stavlja u nepovoljniji položaj od druge osobe u usporedivoj situaciji i vrlo je očigledna, jednostavnija je pri dokazivanju postojanja nepovoljnijeg postupanja, dok situacija postaje složenija u postupcima dokazivanja postojanja neizravne diskriminacije. „Dok je izravna diskriminacija lako uočljiva i relativno lako otklonjiva u postupku kontrole ustavnosti i zakonitosti, neizravna se diskriminacija teže i sprečava, a često promiče pozornosti sudova, posebice u pravnim sustavima koji još nisu razvili posebne, u tu svrhu prilagođene mehanizme sudske zaštite. Neizravna diskriminacija vrlo je čest oblik diskriminacije iako na prvi pogled nije odmah uočljiva. Kod nje stvarno diskriminirajući učinci posredno i prikriveno proizlaze iz primjene nekih naizgled neutralnih pravnih normi (kriterija ili prakse).“³² U vrlo malom broju izuzetaka takva se praksa, subjektivni osjećaj nepovoljnijeg postupanja, može opravdati uskim tumačenjem jasne norme, ali samo ako je postavljen legitimni cilj i ako je mjera nužna i opravdana u demokratskom društvu.

³⁰ Ursula von der Leyen (predsjednica Europske komisije) Stanje Unije 2020.: <https://www.youtube.com/@EUdebatesLIVE> (pristupljeno 19. srpnja 2025.).

³¹ Vasiljević, S., Vinković, M., *Temeljna prava i zabrana diskriminacije u praksi europskih i nacionalnih sudova*, Zagreb, Narodne novine, 2019., str. 54.

³² Ibid., str. 56.

Iako se radi na podizanju standarda pravne i društvene zaštite i dalje postoje iznimni izazovi u punoj primjeni jednakosti te postoji verbalno zlostavljanje i fizičko nasilje u državama članicama koje unazađuje stil života istospolnih osoba. Suzbijanje diskriminacije također je dio raznih rezolucija koje je donio Europski parlament, ali najveći problemi su u primjeni zakona koji su u nadležnosti država članica, poput priznavanja obiteljskog statusa istospolnih zajednica i koncepta braka. Međutim, razumijevanje potrebe za kvalitetnijom regulacijom ove teme započelo je 1999. godine primjenom Amsterdamskog ugovora nakon čega je Sud EU-a dobio pravnu osnovu za postupanje s različitim osnovama diskriminacije, što uključuje i seksualnu orijentaciju. Ugovor o funkcioniranju Europske unije i čl. 19. odnosno kasnije donesena Povelja Europske unije o temeljnim pravima i čl. 21. smatraju se glavnim instrumentima za zaštitu ljudskih prava istospolnih osoba, u smislu zaštite od diskriminacije. „Značajan utjecaj na širenje europskog antidiskriminacijskog prava imalo je usvajanje članka 13. UEZ-a (danas čl. 19. UFEU-a) koji je, iako nema izravan učinak, omogućio donošenje direktiva za borbu protiv diskriminacije na osnovi rasnog ili etničkog podrijetla, dobi, invaliditeta, vjere i seksualne orijentacije.“³³ Dakle, bivši čl. 13. Ugovora o osnivanju Europske zajednice – sada čl. 19. UFEU-a – mijenja zakonodavnu paradigmu u području donošenja mjera zaštite od diskriminacije, koje uključuju i područja seksualne orijentacije. *Ne dovodeći u pitanje ostale odredbe Ugovorâ, Vijeće može u okviru nadležnosti koje su Ugovorima dodijeljene Uniji, odlučujući jednoglasno u skladu s posebnim zakonodavnim postupkom i uz prethodnu suglasnost Europskog parlamenta, poduzeti odgovarajuće radnje radi suzbijanja diskriminacije na temelju spola, rasnog ili etničkog podrijetla, vjere ili uvjerenja, invaliditeta, dobi ili spolne orijentacije*³⁴. Povelja o temeljnim pravima Europske unije sveobuhvatan je dokument za zaštitu i promicanje temeljnih prava građana Europske unije i oslanja se na društvene, političke, tehnološke i znanstvene promjene kojima svjedočimo i u kojima živimo. Važno je naglasiti da u svojoj preambuli navodi oslanjanje na ustavne tradicije država članica, prava i obveze u vezi s EKLJP-om tj. praksu Suda EU-a i ESLJP-a. Povelja o temeljnim pravima Europske unije razrađuje pitanja ljudskog dostojanstva, slobode, jednakosti, solidarnosti, građanskih prava i pravde, ali zabranu od diskriminacije. *Zabranjuje se svaka diskriminacija na bilo kojoj osnovi kao što je spol, rasa, boja kože, etničko ili socijalno podrijetlo, genetske osobine, jezik, religija ili uvjerenje, političko ili bilo kakvo drugo mišljenje, pripadnost nacionalnoj manjini, imovina, rođenje, invaliditet, dob ili spolna orijentacija*³⁵.

³³ Ibid., str. 80.

³⁴ Čl. 19., st. 1. Ugovora o funkcioniranju Europske unije (pročišćena verzija), SL C 202/56, 7. lipnja 2016.

³⁵ Čl. 21., st. 1. Povelje Europske unije o temeljnim pravima, SL C202/02, 7. lipnja 2016.

Proširivanjem zaštite, donošenjem mjera vezanih uz zabranu od diskriminacije i istospolnih osoba u pravu Europske unije, standardi zaštite podignuti su na visoku razinu jer su ugrađeni u temeljna prava. Ono što je nedostatak koji se očituje u svakodnevnom životu jest njegova primjena isključivo na institucije i tijela Europske unije, odnosno njegova primjena kada države članice primjenjuju pravo Europske unije, te zato ovaj standard ima jasno političko i simboličko značenje koje određuje smjer Europske unije u promicanju jednake zaštite od diskriminacije za sve i stvaranju usklađenih standarda zaštite. „Brojni slučajevi koji dospijevaju pred Sud doista se odnose na zabranu diskriminacije po jednoj od osnova obuhvaćenih zakonodavstvom EU-a, kao što su invaliditet, dob ili seksualna orijentacija; a da je, međutim, primjenjivo zakonodavstvo EU-a koje izražava temeljno pravo na jednako postupanje.“³⁶ Međutim važno je ponoviti kako su u razumijevanju i zaštiti ljudskih prava pri postupanju Suda EU-a bitna i navedena opća pravna načela koja su upravno razvijana i u sudskoj praksi. „Opća načela prava postupno su se razvijala kroz sudsku praksu Suda te njihov broj nije točno određen niti su igdje taksativno popisana. Svrhu uspostavljanja općih načela prava kao jednog od izvora prava valja potražiti u činjenici da su pisani izvori prava u određenom broju predmeta nedostadni za rješavanje pitanja koja dođu pred sudove ili upravna tijela.“³⁷ U svemu tome Sudu EU-a izuzetno pomažu, kao integralni dijelovi institucije, nezavisni odvjetnici koji podnose Sudu EU-a pravno mišljenje o predmetima. „Nezavisni odvjetnici imaju status jednak sucima i u redu prvenstva Suda, navode se zajedno sa sucima. To pokazuje važnost funkcije koju u Sudu obnašaju nezavisni odvjetnici.“³⁸ Tako u kontekstu utvrđivanja diskriminacije, direktne ili indirektna, nezavisni odvjetnici rade primjenu uspoređujuće situacije kako bi opravdali svoje odluke. Jedan od takvih primjera jest i mišljenje nezavisnog odvjetnika Niila Jääskinena, u predmetu *C-147/08 Romer protiv Grada Hamburga*, u vezi utvrđivanja nepovoljnijeg postupanja po seksualnoj orijentaciji³⁹. Slično kao i u predmetu *C-267/06 Maruko*, o kojem će kasnije biti više riječi, ovdje se govorilo odnosi li se Direktiva 2000/78/EZ na dodatne naknade iz konkretnog slučaja i radi li se uopće o nepovoljnijem postupanju u odnosu istospolnih zajednica i uređenja braka u državama članicama. U mišljenju nezavisnog odvjetnika postavljeni su jasni standardi tumačenja prava

³⁶ Muir, E., *The Essence of the Fundamental Right to Equal Treatment: Back to the Origins*. German Law Journal. 2019;20(6):817-839. doi:10.1017/glj.2019.64, str. 829.

³⁷ Krnetić Blečić, N., *Uloga općih načela prava u tumačenju prava Unije*, Pregledni znanstveni rad UDK 340.11(4-67EU) DOI: <https://doi.org/10.25234/pv/33031>, Pravni vjesnik, god. 41, br. 1, 2025., str. 86.

³⁸ Čapeta, T., Rodin, S., *Osnove prava Europske unije, III. izmijenjeno i dopunjeno izdanje*, Zagreb, Narodne novine, 2018., str. 58.

³⁹ Sud EU-a Case C-147/08 *Jürgen Römer protiv Freie und Hansestadt Hamburg*, ECLI:EU:C:2011:286, od 10. svibnja 2011.

Europske unije, kroz opća načela prava primjenjujući test proporcionalnosti, istaknuvši da države članice ne mogu opravdati nikakvu diskriminaciju na temelju seksualne orijentacije u područjima koja su regulirana pravom Europske unije⁴⁰. „Može se istaknuti da je brak, neovisno o njegovoj važnosti na moralnoj, vjerskoj ili sociološkoj razini, s pravnog stajališta složena institucija čiji je sadržaj definiran pravima i obvezama supružnika međusobno, prema trećim stranama i prema društvu u cjelini. Nadalje, postojanje braka može biti činjenica koja predstavlja preduvjet za različite pravne učinke, bilo u socijalnom, poreznom ili upravnom pravu. Slično tome, registrirano civilno partnerstvo, ili bilo koji drugi oblik pravno priznate zajednice, karakterizirano je bilo pravima i obvezama stranaka ili pravnim posljedicama koje dotični pravni poredak veže za postojanje takvog partnerstva.“⁴¹ Vezano za usporedne situacije, nezavisni odvjetnik smatra da se takva situacija mora temeljiti na „usmjerenju analizi, osmišljenoj da se posebno identificiraju prava i obveze bračnih osoba kako su propisane odredbama privatnog prava te prava i obveze osoba u registriranom civilnom partnerstvu koje su relevantne u odnosu na dotičnu mirovinu. Prema mom mišljenju, učinkovitost zabrane diskriminacije na temelju spolne orijentacije ne bi bila osigurana ako bi se od pravnih institucija zahtijevalo da budu apsolutno identične ili ako bi se morala uzeti u obzir prava ili obveze koje nisu relevantne za specifičnu situaciju u predmetu.“⁴² Slična tumačenja, u predmetima koji su se odnosili na razumijevanje situacija nepovoljnijeg postupanja u usporedivim situacijama, nastala su kao rezultat primjene općih načela prava Europske unije, uz već spomenuto načelo proporcionalnosti, zabrane diskriminacije, sigurnosti i neretroaktivnosti, načelo jednakosti i jednakog postupanja, ali i ono najvažnije za države članice načelo nadređenosti prava Europske unije.

3.2. Sekundarni izvori prava EU-a u zaštiti ljudskih prava istospolnih partnera

Osnivački ugovori Europske unije, kao primarni izvori prava, pružaju temelje za stvaranje sekundarnih izvora prava koje stvaraju institucije Europske unije, s obvezom država članica ili direktnom primjenom prava u obliku uredbi ili u obliku harmonizacije prava poput direktiva.

Na osnovu čl. 19. UFEU-a 2000. godine donesene su dvije važne direktive koje se tiču zabrane od diskriminacije na osnovu više obilježja, a koja se odnosi i na seksualnu orijentaciju: Direktiva 2000/43/EZ o provedbi načela jednakog postupanja prema osobama bez obzira na

⁴⁰ Mišljenje nezavisnog odvjetnika Niila Jääskinena u predmetu C-147/08 *Jürgen Römer protiv Freie und Hansestadt Hamburg*, ECLI:EU:C:2010:425, od 15. srpnja 2010.

⁴¹ Ibid., t. 91. mišljenja.

⁴² Ibid., t. 93. mišljenja.

njihovo rasno ili etničko podrijetlo i Direktiva 2000/78/EZ o uspostavi općeg okvira za jednako postupanje pri zapošljavanju i obavljanju zanimanja. Kasnije je usvojena Direktiva 2012/29/EU o uspostavi minimalnih standarda za prava, potporu i zaštitu žrtava kaznenih djela, ali i Direktiva Vijeća 2003/86/EZ o spajanju obitelji, odnosno Direktiva 2004/38/EZ Europskog parlamenta i Vijeća od 29. travnja 2004. o pravu građana Unije i članova njihovih obitelji na slobodno kretanje i boravište na području države članice.

Važno je istaći da je opseg odredbi sekundarnih izvora prava koje se bave zaštitom od diskriminacije na temelju seksualne orijentacije ograničen što stvara dodatne izazove u punoj zaštiti istospolnih osoba od diskriminacije u svim životnim situacijama koje se odnose na strukturalno nepovoljnije postupanje i nasilje ili izuzimanje nužne zaštite. „Usprkos značaju koji se pridaje zabrani diskriminacije u pravu EU-a, prostora za unaprjeđenje ima, osobito u pogledu područja društvenog života u kojima bi trebalo zabraniti diskriminaciju na osnovi dobi, vjere/uvjerenja, invaliditeta i seksualne orijentacije jer je postojeća zaštita radnika od diskriminacije po navedenim osnovama nedostatna.“⁴³ Postojeće direktive ne pokrivaju važnu socijalnu zaštitu, zdravstvenu skrb, obrazovanje ili pristup dobrima i uslugama, ostavljajući istospolne osobe u specifičnom vulnerabilnom položaju. Također nadležnost Europske unije ne obuhvaća priznavanje bračnog ili obiteljskog statusa unisono, kroz istospolne kohabitacije. To je ostavljeno državama članicama i njihovim nacionalnim propisima koji se veoma razlikuju, od prava na brak, neke države imaju alternativne oblike registracije, a druge ne omogućavaju nikakav pravni status istospolnim parovima. Na razini sekundarnog zakonodavstva svakako najvažnije su direktive koje se odnose na borbu protiv diskriminacije na temelju seksualne orijentacije u svijetu rada i zapošljavanja kao i direktiva koja govori o pravu građana Europske unije i njihovih članova obitelji na slobodno kretanje i boravak na teritoriju Europske unije.

Direktiva 2000/78/EZ o uspostavi općeg okvira za jednako postupanje pri zapošljavanju i obavljanju zanimanja primjenjuje se u javnom ili privatnom sektoru i odnosi se na pristup zapošljavanju, samozapošljavanju, pristupu svim vrstama profesionalne orijentacije, prekvalifikacije, uvjetima rada koje uključuju otkaze i plaće, članstva u sindikatima, što obuhvaća i sve prateće povlastice koje iz toga proizlaze. Zabranjuje se diskriminacija na temelju vjere ili uvjerenja, invaliditeta, dobi i seksualnog opredjeljenja⁴⁴. Kao i kada se govori

⁴³ Grgurev, I., Šošić, M. T., *Zabrana diskriminacije – u središtu međunarodnopravne zaštite ljudskih prava na univerzalnoj i regionalnoj razini*, Zbornik PFZ, 74, (3) 357-384. (2024.), str 377.

⁴⁴ Direktiva Vijeća br. 2000/78/EZ o uspostavi općeg okvira za jednako postupanje pri zapošljavanju i obavljanju zanimanja (objavljeno u SL L 303, 2. prosinca 2000.).

o temama diskriminacije i ovdje je jasno opisano kako je zabranjen svaki vid izravne ili neizravne diskriminacije koje za posljedicu imaju neopravdano lošije postupanje. Direktiva 2000/78/EZ smatra se najvažnijim dokumentom u zabrani od diskriminacije u radu i radnim odnosima, posebno jer je u sudskoj praksi Suda EU-a jasno demonstrirano tumačenje njene primjene u zaštiti istospolnih parova. „Direktiva o jednakosti u zapošljavanju nije bila samo dodatni korak u nastojanjima EU-a da proširi zaštitu radnika, već je bila i kontroverzan prvi korak prema usklađivanju nacionalnih moralnih politika, naime, kako poslodavci i suradnici smiju postupati sa seksualnim manjinama na radnom mjestu.“⁴⁵

Ovdje se prije svega misli na to da u preambuli stoji da se donošenjem ove Direktive ne dovodi u pitanje nacionalne propise koji govore o braku i davanjima koja iz toga proizlaze. No kako je već bilo navedeno, pravna zaštita istospolnih osoba izvan konkretno uređenih radnih odnosa je nedostatna što ostavlja novu mogućnost pokretanja nikada donesene Direktive Europske unije za borbu protiv svih vidova diskriminacije koju je sada već davne 2008. godine predložila Komisija.

Direktiva 2004/38/EZ o pravu građana Unije i članova njihovih obitelji na slobodno kretanje i boravište na području države članice razrađuje prava slobodnog kretanja unutarnjeg tržišta Europske unije u svojoj preambuli navodi: *Za potrebe ove Direktive, u definiciju „član obitelji“ potrebno je uključiti i registriranog partnera, ako zakonodavstvo države članice domaćina izjednačuje registriranu zajednicu s brakom*⁴⁶. Nadalje Direktiva pojmovno pod članovima obitelji navodi i partnera s kojim građanin Europske unije ima registrirano partnerstvo, kao i izravne potomke. Glavno pitanje u vezi učinaka Direktive i prava istospolnih osoba je definicija „člana obitelji“. Direktiva definira „člana obitelji“ tako da uključuje bračnog druga, ali problem se pojavljuje kada istospolni brak ili registrirano partnerstvo sklopljeno u jednoj državi članici nije priznato u drugoj državi članici u koju se par želi preseliti. Iako je Direktiva doskora bila nedorečena, uslijed ostavljanja državama članicama da same definiraju hoće li ili neće priznati registrirano partnerstvo, sve se to mijenja sudskom praksom u predmetu *C-673/16 Coman*, o kojoj će kasnije biti više riječi, a koja je omogućila priznavanje statusnih pitanja istospolnih partnera i u zemljama u kojima nije prepoznata bračna jednakost ili registrirano životno partnerstvo, a u svrhu slobodnog kretanja i boravka građana Europske unije i njihovih članova

⁴⁵ Siegel, S. N., *Rainbow and crosses. Noncompliance with EU law prohibiting sexual orientation discrimination*, *Journal of European Social Policy*, prvi put elektronički objavljeno 29. kolovoza 2019. (DOI:10.1177/0958928719868456), str. 1.

⁴⁶ Direktiva Europskog parlamenta i Vijeća br. 2004/38/EZ o pravu građana Unije i članova njihovih obitelji na slobodno kretanje i boravište na području države članice (objavljeno u SL L 158, 30. travnja 2004.).

obitelji. Direktiva 2004/38/EZ, a posebno njena interpretacija Suda EU-a, doprinijela je zaštiti prava istospolnih parova unutar Europske unije, osiguravajući im pravo na slobodno kretanje i boravak zajedno u paru, i u onim državama članicama koje ne priznaju istospolne brakove ili registrirana partnerstva na nacionalnoj razini. Uslijed svega navedenog ovakav pristup u tumačenju Suda EU-a smatra se ključnim korakom prema jednakosti i nediskriminaciji istospolnih osoba u Europskoj uniji, a sve vođeno i tržišnim slobodama. „Produbljivanje značaja ljudskih prava kao pravne osnove za spajanje obitelji kompatibilno je s pomakom naglaska u području slobodnog kretanja osoba općenito, naime, s percepcijom njihovih prava ne samo kao ekonomskih, već i kao građanskih i socijalnih.“⁴⁷

Koliko su navedene direktive važne za zaštitu i razvoj ljudskih prava istospolnih osoba govori i pozivanje Ustavnog suda Republike Hrvatske pri ocjeni suglasnosti Zakona o životnom partnerstvu osoba istoga spola s Ustavom RH. „Sud Europske unije ocjenjivao je u predmetima, u kojima je odlučivao u povodu zahtjeva nacionalnih sudova za prethodnu odluku, stavljajući li zakonodavstvo pojedine države članice parove istog spola u situaciju odgovarajuće usporedivu situaciji parova različitog spola. U pogledu toga taj je sud zauzeo stajalište da Direktiva 2000/78 i Direktiva 2004/38 ne dopuštaju državama članicama zakonodavna rješenja koja propisuju različito postupanje prema parovima istog spola od onoga prema parovima različitog spola u usporedivim situacijama.“⁴⁸

⁴⁷ Goldner, I., *Family Reunification of European Community Nationals*, Croatian Yearbook of European Law & Policy, 1, 2005., str. 163-202., str. 164.

⁴⁸ Rješenje Ustavnog suda Republike Hrvatske U-I-4639/2014, U-I-5245/2014 i U-I-7660/2014 od 19. prosinca 2023.

4. IZABRANA PRAKSA SUDA EUROPSKE UNIJE

Promatrajući dosadašnju praksu Suda EU-a, u slučajevima utvrđivanja povrede prava na temelju diskriminacije na osnovu seksualne orijentacije, „praksa Suda Europske unije pokazuje da se u područjima u regulatornom doseg EU-a u antidiskriminacijskim postupcima domaći sudovi mogu naći pred velikim brojem različitih dilema o pravnom značenju cijelog niza materijalnih i postupovnih pravnih aspekata antidiskriminacijske zaštite.“⁴⁹ Iznova treba ponavljati kako Sud EU-a ima posljednju riječ u pravilnom tumačenju prava Europske unije i da su njegove presude obvezujuće za sve nacionalne, europske sudove. Ono po čemu je Sud EU-a karakterističan je da „Sud koristi načelom jednakosti u postupanju kao načelom od posebne vrijednosti za funkcioniranje pravnog poretka, kako bi odredbama prava EU-a osigurao što učinkovitiju primjenu čime učvršćuje autoritet pravnog poretka EU-a prema nacionalnim poredcima država članica.“⁵⁰

U nastavku će se analizirati tri značajne presude koje su doprinijele jačanju prava istospolnih parova u borbi protiv diskriminacije unutar Europske unije, te će se predstaviti koliko su zapravo bitne u kontekstu socijalne sigurnosti, javnog zdravstva i slobode kretanja. Sud EU-a je u sva tri slučaja zauzeo evolutivan stav kojim je osigurao i izjednačen tretman istospolnih kohabitacija s brakom, odnosno omogućio je stvaranje presedana za buduće slučajeve sličnih oblika diskriminacije ističući nužnost jednakog postupanja. Upravo je i na ovakvim predmetima Sud EU-a oblikovao i svoju praksu u razumijevanju primjene testa proporcionalnosti, ali i nužnosti sagledavanja individualnog pristupa svakoj od situacija, izbjegavajući upadanja u zamku dodatnih stigmatizacija, vođenim stereotipima i predrasudama, prema seksualnim manjinama. Kroz navedene presude interveniralo se u buduće zakonodavne aktivnosti država članica revidiranjem nacionalnih propisa koji nisu prepoznavali određena prava istospolnim osobama kao i istospolnim parovima, odnosno presude su osnažile pojedince i organizacije civilnog društva, sindikate i socijalne partnere, da se kroz pozitivnu praksu Suda EU-a rade nove, uključive, politike i strategije.

⁴⁹ Selanec, G., *Uloga nacionalnog suca u primjeni EU antidiskriminacijskih direktiva: odnos između nacionalnih pravnih poredaka i mehanizma prethodnog tumačenja iz članka 267. Ugovora o funkcioniranju EU*, ERA 120SDV53_Selanec_Paper, lipanj 2020., str. 13.

⁵⁰ Selanec, G., *Zbirka izabranih presuda – Kritički pogled na primjenu antidiskriminacijskih jamstava u praksi Suda pravde Europske unije*, Zagreb, Centar za mirovne studije, 2013., str 19.

4.1. C-267/06 Maruko protiv Versorgungsanstalt der deutschen Bühnen (veliko vijeće)

Predmet C-267/06 Maruko protiv Mirovinskog fonda njemačkih kazališta jedan je od prvih predmeta u domeni razvoja svijesti o važnosti prepoznavanja ljudskih prava istospolnih osoba, te njihove istospolne obiteljske kohabitacije⁵¹. Predmet se odnosio na to da je Maruko bio u registriranom partnerstvu osoba istog spola (2001.) te da je njegov partner dugo godina bio prijavljen u mirovinski fond radnika njemačkih kazališta. Marukov partner umire 2005. godine nakon čega se on odlučuje podnijeti zahtjev mirovinskom fondu radi ostvarivanja prava na obiteljsku mirovinu. Mirovinski fond odbija Maruka uz obrazloženje da Fond ne predviđa, to nigdje u propisu nije navedeno, pravo isplate mirovine životnim partnerima kao što je to omogućeno i prepoznato bračnim drugovima. Nakon toga Maruko podnosi tužbu sudu pozivajući se na nepovoljnije postupanje jer je njemački zakon tada prepoznavao jednakost između bračnih drugova i životnih partnera (zajednice osoba istog spola). Njemački sud se u postupku utvrđivanja potencijalne diskriminacije prema seksualnoj orijentaciji obraća Sudu EU-a s prethodnim pitanjem jesu li odredbe Statuta mirovinskog fonda u koliziji s čl. 1. i 2., st. 2. točke Direktive 2000/78/EZ. Sud Europske unije je tada potvrdio ono na što se i pozivao Maruko, a to je da Direktiva 2000/78/EZ pokriva i ovo pitanje, isplate iz obiteljskog fonda, te je istaknuto da je nužna harmonizacija nacionalnih propisa kako bi se priznalo pravo na obiteljsku mirovinu. Pored same diskriminacije u usporedivom slučaju, jedno od pitanja koje se našlo pred Sudom EU-a jest i pitanje nadležnosti jer su pitanja definicije braka isključivo u nadležnosti država članica, a kojim je Sud EU-a još jednom postavio standarde nadređenosti radi zaštite subjektivnih prava građanstva Europske unije. U obrazloženju Sud EU-a istaknuo je kako „građanski status i koristi koje iz njega proizlaze spadaju u nadležnost država članica i pravo Zajednice ne umanjuje tu nadležnost. Međutim, mora se podsjetiti da države članice pri izvršavanju te nadležnosti moraju poštovati pravo Zajednice, a posebno odredbe koje se odnose na načelo nediskriminacije.“⁵² Upravo je i ovo jedan od pokazatelja kako i dalje postoje otpori i nerazumijevanje koje se odnosi na primjenu europskog pravnog poretka u državama članicama. „Dodatno, novi nadnacionalni pravni sustav – pravo EU-a – neizmjereno je složeniji i opsežniji te podložniji brzim promjenama i širenju od onoga konvencijskog. Naravno da treba

⁵¹ Sud EU-a C-267/06 *Tadao Maruko v Versorgungsanstalt der deutschen Bühnen*, ECLI:EU:C:2008:179, od 1. travnja 2008.

⁵² Ibid., t. 59. presude.

istaknuti i činjenicu da nije jednostavno brzo prihvatiti nužnost primjene nadnacionalnog prava te ga onda i kvalitetno primjenjivati.“⁵³

Vezano za prividno sukobljene norme, o tome da ne može da se radi o diskriminaciji jer su brak i bračni odnosi u isključivoj nadležnosti država članica, Sud EU-a je sada već daleke 2008. godine utabao revolucionarno tumačenje. „Budući da je naknada za preživjele, poput one o kojoj je riječ u glavnom postupku, identificirana kao 'plaća' u smislu članka 141. EZ-a i ulazi u područje primjene Direktive 2000/78, iz razloga navedenih u točkama 49. do 57. ove presude, uvodna izjava 22. preambule Direktive 2000/78/EZ ne može utjecati na primjenu Direktive.“⁵⁴ U vezi argumentacije da ne postoji obveza izjednačavanja braka i životnog partnerstva, u pogledu socijalnih prava ili osiguranja, Sud EU-a obrazložio koja je zaista svrha Direktive 2000/78/EZ, a to je da „u skladu s njezinim člankom 1., svrha je Direktive 2000/78, u pogledu zapošljavanja i obavljanja zanimanja, borba protiv određenih oblika diskriminacije uključujući diskriminaciju na temelju spolnog opredjeljenja, kako bi se u državama članicama ostvarila primjena načela jednakog postupanja.“⁵⁵ Uzimajući sve u obzir „Sud EU-a utvrdio je kako isplata iz odnosnog mirovinskog fonda potpada pod područje primjene Direktive 2000/78/EZ te da nacionalni propisi ne zadovoljavaju jer nakon smrti registriranog partnera drugom registriranom partneru nije priznato pravo na obiteljsku mirovinu, iako bi u nacionalnom pravu takvo registrirano partnerstvo bilo osnova za priznavanje istovjetnih prava registriranih partnera bračnih drugova.“⁵⁶

Uslijed svega navedenog ovakav manevar Suda EU-a smatra se pravnom i društvenom prekretnicom u razumijevanju važnosti prepoznavanja jednakog postupanja prema istospolnim parovima. Sud EU-a je, pristupajući konkretnom predmetu, učinio ono što je karakteristično za ocjenjivanje mjere između „sukobljenih strana“, izlažući bitnost svrhe postojanja određenog akta, njegovu važnost i primjenu kod adresata. Ova presuda je važna i zato što je Sud EU-a primijenio sva opća načela prava Europske unije potvrdivši državama članicama da je jednako postupanje prema građanima, a posebno zabrana diskriminacije prema nekoj od karakteristika, najvažnija vrijednost postojanja Europske unije i da je to ona crvena linija preko koje se ni pod koju cijenu ne prelazi. Ovime je otvoren put k identičnim situacijama, razumijevanje

⁵³ Britvić Vetma, B., Staničić, F., Horvat, B., *Transformacija upravnog sudovanja zbog primjene nadnacionalnog prava*. Godišnjak Akademije pravnih znanosti Hrvatske, XII (1.), 45-65. <https://doi.org/10.32984/gapzh.12.1.3>. 2021., str. 61.

⁵⁴ Ibid., t. 60. presude.

⁵⁵ Ibid., t. 65. presude.

⁵⁶ Vasiljević, S., Vinković, M., *Temeljna prava i zabrana diskriminacije u praksi europskih i nacionalnih sudova*, Zagreb, Narodne novine, 2019., str. 134.

svrsishodnosti postojanja europskih normi u pružanju punine pravne sigurnosti, jednakog postupanja, zabranu od diskriminacije, ali i nadređenost prava Europske unije, pri tumačenju budućih slučajevima kojima je Sud EU-a također posvetio punu pažnju u iznalaženju afirmativnog rješenja. Zato je ova presuda, u razumijevanju ljudskih prava istospolnih partnerstava, revolucionarna i jednako tako važna.

4.2. C-528/13 Léger protiv Ministre des Affaires sociales, de la Santé et des Droits des femmes, Établissement français du sang

Predmet *C-528/13 Leger protiv Ministarstva za socijalna pitanja, zdravstvo i prava žena i Francuski zavod za krv* dokazuje nužnost ujednačavanja pristupa jednakog tretiranja svih građana Europske unije i u pitanjima zdravlja i samog koncepta razumijevanja termina javnog zdravstva⁵⁷.

U predmetu *Leger C-528/13* zahtjev za prethodnu odluku odnosio se na tumačenje točke 2.1. Priloga III. Direktive Komisije 2004/33/EZ od 22. ožujka 2004. o provedbi Direktive 2002/98/EZ Europskog parlamenta i Vijeća u odnosu na određene tehničke zahtjeve za krv i krvne sastojke⁵⁸. *Leger* je došao u transfuzijsku jedinicu *Établissement français du sang* smještenu u Metzu (Francuska) radi darivanja krvi. Tada su ga liječnici odbili uz obrazloženje da je *Leger* imao seksualni odnos s drugim muškarcem. Liječnik koji je odbio mogućnost pristupanju postupku darivanja krvi pozvao se na odluku od 12. siječnja 2009. godine u kojoj tablica B Priloga II. predviđa, što se tiče rizika izlaganja kandidata za darivanje krvi zaraznom agensu koji se prenosi seksualnim putem, trajnu kontraindikaciju za darivanje krvi za muškarca koji je imao seksualne odnose s drugim muškarcem (MSM). *Leger* se obratio francuskom sudu i podnio je tužbu protiv te odluke pred Tribunal administratif de Strasbourg, navodeći da Prilog II. iz odluke od 12. siječnja 2009. godine krši odredbe Direktive 2004/33. Glavni postupak došao je kroz prethodno pitanje na Sud EU-a je li okolnost da je muškarac imao seksualne odnose s drugim muškarcem samo po sebi ponašanje kojim se dovodi u rizik dobivanja ozbiljnih zaraznih bolesti koje se mogu prenositi krvlju te je li to opravdava trajno darivanje krvi. Nije nevažno napomenuti da se *Leger* pozvao i na to da se ovakvim postupanjem prema njemu krše i članci 3., 8. i 14. EKLJP-a. „Uvodno valja navesti da, kao što su to istaknule francuska vlada i Europska komisija, postoje razlike među različitim jezičnim verzijama točaka 2.1. i 2.2.2. Priloga III. navedenoj direktivi što se tiče razine rizika navedene u tim

⁵⁷ Sud EU-a *C-528/13 Geoffrey Léger protiv Ministre des Affaires sociales, de la Santé et des Droits des femmes, Établissement français du sang*, ECLI:EU:C:2015:288, od 29. travnja 2015.

⁵⁸ Direktiva komisije 2004/33/EZ od 22. ožujka 2004. o provedbi Direktive 2002/98/EZ Europskog parlamenta i Vijeća u odnosu na određene tehničke zahtjeve za krv i krvne sastojke (objavljeno u SL L 91, 30. ožujka 2004.).

odredbama.⁵⁹ U tom kontekstu Sud EU-a je sam detektirao kako postojanje određenih jezičnih verzija „rizik“ i „visok rizik“ za trajno odbijanje zahtjeva za darivanjem krvi jest važna odrednica u tumačenju predmeta. „Što se tiče opće strukture točaka 2.1. i 2.2.2. Priloga III. Direktivi 2004/33, valja navesti da navedeni prilog razlikuje trajno odbijanje od privremenog odbijanja davanja krvi, za koje primjenjivi kriteriji logično moraju biti različiti. Stoga strože, trajno, odbijanje pretpostavlja postojanje povišenog rizika u odnosu na rizik kod privremenog odbijanja.“⁶⁰ Sud EU-a je zato pristupio ispitivanju mjere trajne kontraindikacije odbijanja kao potencijalnih darivatelja krvi muškarce koji su imali seksualne odnose s drugim muškarcima, i je li to samo po sebi povećani „visok rizik“. „Kad je riječ o tom trajnom odbijanju, valja navesti da izraz „osobe koje njihovo seksualno ponašanje dovodi u visok rizik“ dobivanja zaraznih bolesti, koji se nalazi u točki 2.1. Priloga III. Direktivi 2004/33, ne utvrđuje na precizan način osobe ili kategorije osoba na koje se navedeno izuzeće odnosi, što državama članicama ostavlja diskrecijski prostor u primjeni te odredbe.“⁶¹ Sud EU-a je učinio ono što je karakteristično za ocjenjivanje mjere između „sukobljenih strana“ važući pravo i svaku pojedinačnu situaciju primjenom testa proporcionalnosti. Takvo načelo proporcionalnosti, a kroz presudu predmeta Leger, Sud EU-a primijenio je kako bi naglasio da ograničenje darivanja krvi biti striktno opravdano i primijenjeno samo ako je potrebno i ako zaista odgovara ciljevima od općeg interesa koje priznaje Europska unija ili je potrebno kako bi se zaštitilo pravo ili sloboda drugih. „Kad je riječ o načelu proporcionalnosti, iz sudske prakse Suda proizlazi da mjere koje su predviđene nacionalnim zakonodavstvom ne smiju prelaziti granice onoga što je prikladno i nužno za postizanje ciljeva kojima zakonodavstvo legitimno teži, s time da, ako postoji izbor između više prikladnih mjera, treba izabrati manje ograničavajuću, a uzrokovane nepovoljnosti ne smiju biti nerazmjerne u odnosu na ciljeve koje se želi postići.“⁶² Jer činjenica da epidemiološka slika pokazuje da je prevalencija zaraženih HIV-om većinom među populacijom muškaraca koja je imala seksualne odnose s drugim muškarcima, te da se mora voditi računa o visokoj razini zaštite zdravlja primatelja, Sud EU-a je potvrdio da je nužno države članice ne smiju *a priori* odbijati muškarce koji su imali seksualne odnose s drugim muškarcima kao potencijalne darivatelje krvi ako postoje učinkovite tehnike otkrivanja zaraznih bolesti koje se prenose krvlju. Da u takvim individualnim slučajevima trebaju

⁵⁹ Sud EU-a C-528/13 *Geoffrey Léger protiv Ministre des Affaires sociales, de la Santé et des Droits des femmes, Établissement français du sang*, ECLI:EU:C:2015:288, od 29. travnja 2015., t. 31. presude.

⁶⁰ Ibid., t. 36. presude.

⁶¹ Ibid., t. 39. presude.

⁶² Ibid., t. 58. presude.

primjenjivati test razmjernosti te da je provjera primjene testa razmjernosti na sudu u državi članici.

Ovakvom presudom još jednom je potvrđeno da trajna zabrana darivanja krvi, za određenu grupu ljudi, može biti opravdana samo ako se postiže legitimni cilj kao što je javno zdravlje građana. Ono što branitelji ljudskih prava i specijalizirane udruge koje se bave ljudskim pravima LGBTIQ+ osoba godinama ističu jest da je nužno prekinuti stigmatizaciju čitave grupe ljudi te otkloniti stereotipe o istospolnim odnosima između muškaraca, ali i njihovom stilu života. Zato je ova presuda u aktivističkim krugovima kritički gledano nedorečena jer se njome nije u potpunosti omogućila ravnopravnost među građanima, bez obzira na seksualnu orijentaciju, spol, ali i stil života, već je sve i dalje ostavljeno državama članicama da same, arbitrarno, reguliraju (ne)mogućnost darivanja krvi sukladno svojim epidemiološkim pokazateljima.

Svakako treba napomenuti da u Republici Hrvatskoj i dalje postoji neopravdana trajna zabrana darivanja krvi za istospolne pojedince, koji ne kriju svoj nebirani identitet seksualne orijentacije, što dodatno stigmatizira čitavu grupu ljudi i izlaže ih kontinuiranom nepovjerenju, ali i mržnji.

4.3. C-673/16 Coman protiv Inspectoratulul General pentru Imigrări, Ministerul Afacerilor Interne (veliko vijeće)

Predmet *C-673/16 Coman protiv Glavni inspektorat za imigraciju, Ministarstvo unutarnjih poslova*, kontroverzni je pristup Suda EU-a u tumačenju pravne norme s punom primjenom teleološkog pristupa u predmeta⁶³. Coman, koji je imao rumunjsko i američko državljanstvo, u Bruxellesu 2010. godine sklopio je istospolni brak sa svojim bračnim drugom Hamiltonom koji je imao američko državljanstvo. Tijekom prosinca 2012. godine Coman je podnio zahtjev rumunjskim državnim tijelima da se njegovom bračnom drugu dopusti zakonski boravak u Rumunjskoj, odnosno duži boravak u odnosu na onaj od turističkih tri mjeseca. Imajući u vidu da rumunjski Građanski zakon ne prepoznaje istospolni brak njihov zahtjev za boravkom biva odbijen. Nakon detektiranja postojanja diskriminacije, na temelju prava na obiteljski i privatni život, podnose tužbu domaćim sudskim tijelima jer im je prekršeno i pravo slobode kretanja u Europskoj uniji. U tijeku sudskog postupka Ustavni sud Rumunjske prekida postupak i postavlja četiri prethodna pitanja Sudu EU-a oko tumačenja Direktive 2004/38/EZ o slobodi

⁶³ Sud EU-a *C-673/16 Relu Adrian Coman i drugi protiv Inspectoratul General pentru Imigrări, Ministerul Afacerilor Interne*, ECLI:EU:C:2018:385, od 5. lipnja 2018.

kretanja građana Europske unije i njihovih članova obitelji. Ovdje je naglasak bio na terminu „bračni drug“, odnosno mora li država domaćin odobriti pravo boravka dulje od tri mjeseca bračnom drugu istog spola svog državljanina koji se vjenčao u drugoj državi članici. U svom odgovoru Sud EU-a tumači koja je intencija donošenja navedene Direktive, s kojim pravim učincima, te je razradio pojam slobodne kretanja građana Europske unije. „Valja podsjetiti na to da R. A. Coman kao rumunjski državljanin uživa status građanina Unije na temelju članka 20. stavka 1. UFEU-a.“⁶⁴ Ovime se ističe važnost neometane slobode kretanja i boravka unutar Europske unije, te da se „državljanima država članica uključuju pravo na vođenje normalnog obiteljskog života u državi članici domaćinu i državi članici njihova državljanstva prilikom povratka u tu državu članicu, tako da su ondje uz njih prisutni članovi njihove obitelji.“⁶⁵ Po pitanju razumijevanja pojma „bračni drug“ i obuhvaća li taj pojam državljanina treće zemlje koji je istog spola kao i građanin Europske unije i s njim je sklopio brak u drugoj državi članici sukladno s pravom druge države članice, Sud EU-a ističe da „prije svega valja naglasiti da je pojam 'bračni drug' u smislu Direktive 2004/38 rodno neutralan te stoga može obuhvatiti istospolnog bračnog druga dotičnog građanina Unije.“⁶⁶ Ovdje je najviše nerazumijevanja bilo oko toga da su pitanja braka i istospolnih partnerstava u domeni država članica, ali ne i onda ako bi ne prepoznavanje istospolnih kohabitacija priječilo slobodu kretanja građana Europske unije. „Iz toga slijedi da odbijanje tijela države članice da državljaninu treće države samo u svrhu odobravanja izvedenog prava na boravak prizna njegov brak s građaninom Unije istog spola, državljaninom te države članice, koji su oni tijekom svojeg stvarnog boravka u drugoj državi članici sklopili u skladu s pravom te potonje države članice može onemogućiti ostvarivanje prava tog građanina na slobodno kretanje i boravak na državnom području država članica, koje je sadržano u članku 21. stavku 1. UFEU-a. Naime, posljedica takvog odbijanja jest to da navedeni građanin Unije može biti lišen mogućnosti da se u pratnji svojeg bračnog druga vrati u državu članicu svojeg državljanstva.“⁶⁷ Nadalje, Sud EU-a se pozvao i na dosadašnje presude ESLJP-a te je naveo i da „iz sudske prakse Europskog suda za ljudska prava proizlazi da odnos homoseksualnog para može biti obuhvaćen pojmovima 'privatan život' i 'obiteljski život' na istoj osnovi kao i odnos heteroseksualnog para koji se nalazi u istoj situaciji.“⁶⁸ Obrazloženje koje je dao Sud EU-a, svojim autonomnim tumačenjem europske

⁶⁴ Ibid., t. 29. presude.

⁶⁵ Ibid., t. 32. presude.

⁶⁶ Ibid., t. 35. presude.

⁶⁷ Ibid., t. 40. presude.

⁶⁸ Ibid., t. 50. presude.

norme, je da se pravo na boravak državljanima trećih zemalja, koji su članovi obitelji građanina Europske unije, može priznati na temelju čl. 21. st. 1. UFEU-a.⁶⁹

Pravni, ali i društveni odjeci ovakve presude su impozantni za percepciju realnosti u državama članicama o tome što su sve obiteljske zajednice, te da one uključuju i parove u istospolnim kohabitacijama, i to bez zadiranja u postojeća pravila i norme u državama po pitanju braka ili odsustva pravnog priznavanja registriranih istospolnih partnerstava. Presuda je izvršila i mobiliziranje aktivista i organizacija civilnog društva u Rumunjskoj, odnosno čitave društvenu zajednicu, ka žurnim promjenama prepoznavanja prava istospolnih parova. Također je ovakvim tumačenjem Suda EU-a ponovljeno kako je nužno da države članice eliminiraju sve unutarnje prepreke koje onemogućavaju slobodnu konzumaciju europskih tržišnih sloboda, uz obvezu poštivanja nadležnosti prava Europske unije. Jer ovime se osigurava da istospolni parovi imaju mogućnost slobodnog kretanja, života ili rada, diljem Europske unije bez dodatnih birokratskih opterećenja kao što to pravo već konzumiraju bračni drugovi. Time se uklanja nepovoljnije postupanje prema osobnom identitetu i pravima koja svakoj osobi pripadaju vezano uz njihove obiteljske zajednice, koja u okvirima europskog prava ne može biti manje vrijedna s ograničenim opsegom prava u odnosu na tradicionalno razumijevanje obiteljskih odnosa. Zaključuje se da je ovakva pravna, ali društvena zaštita istospolnih obiteljskih zajednica od strane Suda EU-a dobar početak da se u državama članicama uredi ova važna materija promjenom nacionalnih politika prema već spomenutoj realnosti u kojoj živimo, gdje se ne negiraju i ne očekuju već prisutne emotivne veze između osoba istog spola.

4.4. C-713/23 Jakub Cupriak-Trojan i Mateusz Trojan protiv Wojewoda Mazowiecki (veliko vijeće)

Predmet *C-713/23 Jakub Cupriak-Trojan i Mateusz Trojan protiv Ureda guvernera Mazovjeckoj regije* najnoviji je iznimno važan predmet koji se bavi pravima građanstva Europske unije u pogledu njihovog prava slobode kretanja i priznavanjem građanskog statusa vezano za istospolne brakove.⁷⁰ Predmet se odnosi na dvojicu poljskih državljana, Jakuba Cupriak-Trojana, koji ima i njemačko državljanstvo, i Mateusza Trojana koji su 2018. godine sklopili brak u Njemačkoj. Nakon izvjesnog vremena, pri povratku u Poljsku, od tamošnjih vlasti tražili su upis njemačkog vjenčanog lista u poljski registar matičnih knjiga gdje su se susreli s odbijanjem takvog upisa. Naime, obrazloženje poljskih vlasti bilo je da njihovo zakonodavstvo

⁶⁹ Čl. 21., st. 1. Ugovora o funkcioniranju Europske unije (pročišćena verzija), SL C 202/56, 7. lipnja 2016.

⁷⁰ Sud EU-a *C-713/23 Jakub Cupriak-Trojan i Mateusz Trojan protiv Wojewoda Mazowiecki*, ECLI:EU:C:2025:917, od 25. studenoga 2025.

ne priznaje istospolne brakove i da bi se priznavanje takvog dokumenta protivilo javnom poretku i temeljnim načelima poljskog pravnog sustava. Nakon pravnog osporavanja odluke, Visoki upravni sud odlučio je prekinuti postupak kako bi uputio Sudu EU-a sljedeće prethodno pitanje: „Trebali li odredbe članka 20. stavka 2. točke (a) i članka 21. stavka 1. UFEU-a, u vezi s člankom 7. i člankom 21. stavkom 1. [Povelje], te člankom 2. točkom 2. Direktive [2004/38] tumačiti na način da im se protivi to da nadležna tijela države članice, čiji je državljani građanin Unije koji je sklopio brak s drugim građaninom Unije (osoba istog spola) u jednoj od država članica u skladu sa zakonodavstvom te države, mogu odbiti priznavanje i prijelaz vjenčanog lista u nacionalnu državnu matricu i na taj način onemogućiti tim osobama da borave u toj državi u takvom osobnom stanju i pod istim prezimenom zbog toga što se pravom države članice domaćina ne predviđa brak osoba istog spola?”⁷¹

Sud EU-a je u svom obrazloženju presude balansirao između prava pojedinca i odnosa suvereniteta država članica na njihovo pravo uređivanja materije istospolnih odnosa te je naveo da „(...) državljani države članice koji se u svojstvu građanina Unije koristio svojom slobodom kretanja i boravka u državi članici različitoj od države članice svojeg podrijetla, može se pozivati na prava koja mu pripadaju u tom svojstvu, a osobito na prava propisana u članku 21. stavku 1. UFEU-a, uključujući, ovisno o slučaju, u pogledu države članice svojeg podrijetla.”⁷² Nadalje, istaknuto je i da „prava koja se državljanima država članica priznaju tom odredbom uključuju i pravo na vođenje normalnog obiteljskog života.”⁷³ Odnosno, važnim se ističe da „u slučaju kad je građanin Unije – prilikom stvarnog boravka u državi članici različitoj od one čiji je državljani – na temelju Direktive 2004/38 i u skladu s njome propisanim uvjetima zasnovao ili ustalio obiteljski život u toj državi članici, koristan učinak prava koja dotični građanin Unije ima u skladu s člankom 21. stavkom 1. UFEU-a zahtijeva da se obiteljski život koji je taj građanin vodio u navedenoj državi članici može nastaviti prilikom njegova povratka u državu članicu čiji je državljani, što osobito podrazumijeva obvezu potonje države članice da dotičnom članu obitelji, koji je državljani treće zemlje, odobri izvedeno pravo na boravak.”⁷⁴ Ovo je ključno kako bi se osiguralo da građani Unije imaju zajamčenu pravnu sigurnost i poštivanje obiteljskog života u trećim državama članicama. U svojoj presudi Sud EU-a osvrnuo se i na nadležnosti država članica na nužnost poštivanja prava Unije, posebno prava na slobodu kretanja, te da odbijanje tijela države članice da prizna

⁷¹ Ibid., t 36. presude.

⁷² Ibid., t 42. presude.

⁷³ Ibid., t 43. presude.

⁷⁴ Ibid., t 44. presude.

zakonito sklopljeni brak u drugoj državi članici „može spriječiti ostvarivanje prava utvrđenog u članku 21. UFEU-a, s obzirom na to da takvo odbijanje može dovesti do ozbiljnih administrativnih, profesionalnih i privatnih nepogodnosti za te građane.“⁷⁵ U daljem obrazlaganju presude argumentirana je i praksa Europskog suda za ljudska prava kojim se još jednom potvrdilo kako i istospolni parovi jesu obuhvaćeni člankom 8. EKLJP, odnosno da imaju garantirana prava obiteljskog života, te je navedeno i kako je „Sud u više navrata utvrdio da pojam „javni poredak” kao opravdanje za odstupanje od temeljne slobode treba tumačiti usko, na način da pojedine države članice ne mogu jednostrano određivati njegov doseg bez kontrole institucija Unije. Iz toga proizlazi da se na javni poredak može pozivati samo u slučaju stvarne i dovoljno ozbiljne opasnosti koja utječe na temeljni interes društva.“⁷⁶ Imajući u vidu sve navedeno, u presudi je nedvojbeno zaključeno da odbijanje priznavanja zakonito sklopljenog istospolnog braka krši pravo građana EU-a na slobodu kretanja ali i pravo na poštivanje privatnog i obiteljskog života, odnosno da države članice nisu obvezne uvesti bračnu jednakost u svojim nacionalnim zakonima ali kako svakako moraju poštivati status koji su građani EU-a stekli u drugoj državi i da moraju vršiti postupak priznavanja stranih brakova bez diskriminacije!

Ova presuda napravila je velike društvene i političke odjeke u svim državama članicama Europske unije ali i u državama koje žele pristupiti punopravnom članstvu. Prije svega jer je Sud EU-a, svojim pravnim autoritetom, još jednom pokazao kako se pristupanjem slučaju iz pravca zaštite slobode kretanja, bez uplitanja u nacionalne identitete država članica, mora poštivati pravo Unije i onda ako se unutarnji zakoni država članica razlikuju – što je uslijed heterogenosti Unije i očekivano, te da sloboda kretanja ali i pravo na obiteljski život nadilaze nacionalne administrativne prepreke država članica. Presuda je veliki vjetar u leđa čitavom spektru „duginih obitelji“ koje se godinama jasno bore za puninu priznavanja ravnopravnosti i dostojanstva, te im je Sud EU-a još jednom potvrdio kako unutar Europske unije postoji mjesto suživota sviju bez diskriminacije u bilo kojem obliku. Zato već sada možemo govoriti o stvaranju jedinstvenog prostora pravne sigurnosti bez obzira na nacionalne granice država članica, odnosno osiguravanju vidljivosti duginih obitelji uz umanjivanje učinaka antisistemskih i populističkih pokreta u državama članicama, kao i nove normative inicijative za izmjenama nacionalnih propisa koji će ukloniti nepovoljnije postupanje prema istospolnim zajednicama.

⁷⁵ Ibid., t 51. presude.

⁷⁶ Ibid., t 60. presude.

5. IZAZOVI I PERSPEKTIVE

5.1. Izazovi implementacije prava na terenu (diskriminacija, govor mržnje, nasilje)

Nažalost svjedoci smo kako u Europskoj uniji imamo vrlo kompliciranu situaciju u pogledu razumijevanja ljudskih prava LGBTIQ+ osoba. Ona je rezultat niza faktora koji djeluju samostalno, ali ovise i od mnogo daljih utjecaja koji se uslijed globalizacije u kojoj svi živimo brzinom svjetlosti prijenose širom svijeta. Države članice, ovisno o svojim pozivanjima na vlastite kulturološke, vjerske i tradicionalističke posebnosti, selektivno primjenjuju kolektivne vrijednosti Europske unije u kojoj bi solidarnost i jednakost trebali biti nadnacionalni standardi. Istraživanja Eurobarometra za 2023. godinu govore da preko 70 % ispitanika odobrava jednaka prava za lezbijke, homoseksualce i biseksualne osobe, kao i za transrodne osobe, odnosno da se 75 % ispitanika diljem Europske unije osjeća ugodno u svakodnevnom kontaktu s kolegom lezbijkom, homoseksualcem ili biseksualnom osobom. Dodatnih 10 % izjavilo je da bi se osjećalo umjereno ugodno u takvoj situaciji, dok 12 % kaže da bi se osjećalo neugodno. U vezi postavljenog pitanja bi li se osjećali dobro da jedno od njihove djece bude u ljubavnoj vezi s osobom istog spola, njih 59 % odgovorilo je pozitivno dok se dodatnih 13 % izjasnilo da bi se osjećalo umjereno ugodno. Gotovo 24 % odgovorili su da bi im ova situacija bila neugodna⁷⁷.

Proučavajući najnovije podatke o stanju ljudskih prava istospolnih osoba, zapažaju se trendovi koji ne ulijevaju povjerenje da se događa bilo kakav očekivani napredak. Prema Izvješću iz 2024. godine, „Unapređenje jednakosti LGBTIQ+ osoba u Europi: Uloga tijela za ravnopravnost“,⁷⁸ što je priredila Radna skupina za rodnu ravnopravnost mreže Equinet, upozoravaju nas različiti obeshrabrujući podaci. Gotovo polovica LGBTIQ+ ispitanika, njih 46 %, nikada nije otvoreno raspravljala o tome da su LGBTIQ+ u školi, a 29 % ispitanika potvrdila je da se rijetko upušta u otvorene rasprave o tome da su LGBTIQ+. Veliki udio istospolnih osoba i trans žena 59 %, lezbijki 42 % i biseksualnih 40 % ispitanika skriva ili prikriva svoju LGBTIQ+ orijentaciju u školi. Udjeli za nebinarne i rodno raznolike ispitanike su od 32 do 45 %. Podaci govore da je veliki udio ispitanika, čak 67 %, izjavio da su tijekom školovanja trpjeli zlostavljanje, ismijavanje, zadirkivanje, uvrede ili prijetnje zbog svog identiteta, izražavanja, karakteristika i orijentacije. Svaki peti ispitanik izjavio kako je „često“ ili „uvijek“ nailazio na

⁷⁷ *Special Eurobarometer 535 – Discrimination in the European Union, Discrimination in the European Union, Fieldwork: April-May 2023.* Dostupno na: <https://europa.eu/eurobarometer/surveys/detail/2972> (pristupljeno 22. srpnja 2025.).

⁷⁸ Equinet's Working Group on Gender Equality, *Advancing LGBTIQ+ Equality in Europe: The role of Equality Bodies*, 2024. Dostupno na: <https://equineteurope.org/wp-content/uploads/2025/03/Advancing-LGBTIQ-Equality-in-Europe.-the-role-of-Equality-Bodies-1.pdf> (pristupljeno 20. srpnja 2025.).

probleme prilikom korištenja kupaonica i svlačionica. Također, 21 % ispitanika izjavilo je da se „uvijek“ suočava s izazovima da budu prihvaćeni za igranje u sportskom timu koji odgovara njihovom rodu.

U posljednjih 12 mjeseci 37 % ispitanika osjetilo je diskriminaciju. Ono pokazuje razine diskriminacije u različitim područjima dobara i usluga. Najveća prevalencija negativnih iskustava odnosi se na diskriminaciju u kafićima, restoranima, barovima ili noćnim klubovima 17 %, u stanovanju 12 %, u trgovini 11 % i prilikom korištenja javnih usluga 11 %. Jedan od sedam ispitanika koji su se osjećali diskriminirano kao LGBTIQ+ osobe navodi „invaliditet“ kao dodatni razlog, 9 % je spomenulo vjeru ili uvjerenje, a 7 % etničko ili imigrantsko podrijetlo. Govor mržnje, zločini iz mržnje i seksualno uznemiravanje prisutni su u svakodnevnom životu seksualnih manjina i pravi su izazov za suzbijanje takvih neočekivanih pojava u Europskoj uniji. Podaci o ovim kaznenim djelima dio su godišnjih izvješća nacionalnih tijela za zaštitu javnog reda i mira, ombudsmanskih institucija i organizacija civilnog društva. Upravo radi detektiranja sve očitijeg govora mržnje Europski parlament prošle je godine usvojio rezoluciju koja se bavi općim porastom govora mržnje i zločina iz mržnje diljem Europske unije, s posebnim naglaskom na vulnerabilne grupe, uključujući i ranjive LGBTIQ+ osobe. Rezolucija je naglasila značajan utjecaj govora mržnje na LGBTIQ+ pojedince i navodi usklađivanje zajedničkih mjera širom Europske unije za borbu protiv napada koji su motivirani pristranošću i mržnjom. Također su pozvane sve države članice da ojačaju pravne okvire i poboljšaju pravnu zaštitu za sve zajednice pogođene govorom mržnje i zločinima iz mržnje⁷⁹. Ono što svakako ohrabruje jest da je također prošle godine usvojena Direktiva (EU) 2024/1385 o suzbijanju nasilja nad ženama i nasilja u obitelji⁸⁰, kojom se utvrđuje obveze da država članica posveti dužnu pozornost interseksionalnoj diskriminaciji, posebno spominjući seksualnu orijentaciju, prepoznajući povećan rizik od rodno uvjetovanog nasilja za žrtve takve diskriminacije, kao i utvrđujući namjeru kažnjavanja žrtve zbog njihove seksualne orijentacije i spola kao osnove za otegotne okolnosti. Direktiva navodi posebnu zaštitu i podršku koju treba pružiti lezbijkama, gej, biseksualnim, transseksualnim ili interseksualnim osobama, a koja uključuje i sve mjere prevencije u zaštiti.

Ove godine poljski općinski službenici ukinuli su preostalu „zonu slobodnu od LGBTIQ+ ideologije“ u Poljskoj, ispravljajući više od pet godina nerazumnu i zastrašujuću politiku

⁷⁹ Rezolucija Europskog parlamenta od 18. siječnja 2024., o proširenju popisa područja kriminaliteta u EU-u na govor mržnje i zločine iz mržnje, 2023/2068 (objavljeno u SL C/2024/5733, 17. listopada 2024.).

⁸⁰ Direktiva (EU) 2024/1385 Europskog parlamenta i Vijeća od 14. svibnja 2024., o suzbijanju nasilja nad ženama i nasilja u obitelji (objavljeno u SL L 2024/1385, 24. svibnja 2024.).

napada na lezbijke, gej, biseksualne i trans osobe diljem zemlje. Od 2019. godine, dok je na vlasti bila desničarska stranka Pravo i pravda, do prošle godine kada dolazi do političkih promjena, provincije, gradovi i općine diljem Poljske imali su donesene diskriminirajuće „obiteljske povelje-rezolucije“ s razlogom i opravdanjem „zaštite djece od moralne korupcije“, te su se proglašavale slobodnima od „LGBTIQ+ ideologije“. Tada na lokalnoj razini vlasti pozivane su, što je na kraju učinilo više od 100 poljskih regija, da se suzdrže od promoviranja ljudskih prava „LGBTIQ+ ideologije“, te su u potpunosti uskraćivali sredstva za rad organizacija civilnog društva koje se su bavile temama ljudskih prava LGBTIQ+ osoba. Kao odgovor na nazadovanje prava LGBTIQ+ osoba u Poljskoj i Mađarskoj zastupnici u Europskom parlamentu 2021. godine usvojenom rezolucijom proglasili su Europsku uniju „Zonom slobode za LGBTIQ osobe.“⁸¹ Europski parlament je time dao potporu LGBTIQ+ osobama, konstatirajući da je ponašanje poljskih vlasti nedopustivo. Uslijed rastućih trendova desnog populizma, Europska komisija je 2020. godine donijela prvu strategiju za ravnopravnost LGBTIQ osoba – Strategiju za ravnopravnost LGBTIQ+ osoba za razdoblje od 2020. do 2025. godine⁸². U travnju 2025. godine Europska komisija pokrenula je javno savjetovanje o budućoj komunikaciji kojom se utvrđuje strategija Europske unije za ravnopravnost LGBTIQ+ osoba za razdoblje od 2026. do 2030. godine. Jer, nažalost, LGBTIQ+ osobe koriste se kao sredstvo u političkim nastupima za izazivanje anti LGBTIQ+ histerije u biranju između obrane „tradicionalnih“ vrijednosti od „anti rodni“ pokreta i nametanja „neprirodnog“ stila života, koji se imenuje i s bludom, ali i sodomijom. Podaci potvrđuju i da se istospolne suočavaju s više različitih prepreka u uživanju svog prava na brak i obiteljski život. To se odnosi i na nedostatak priznavanja istospolnih kohabitacija u nacionalnim pravnim okvirima putem braka ili registriranih/građanskih partnerstava koja jamče sva ili neka prava koja inače uživaju bračni drugovi, nemogućnost istospolnih parova ili samaca da pristupe roditeljstvu (kroz, na primjer, potpomognutu oplodnju), nepriznavanje roditeljskih veza koje pojedinci imaju u vezi dokumentacije ili rodni listova.

I pored tehnološkog napretka koji nam omogućava neometani protok informacija u realnom vremenu, odnosno pristupačnost izvora znanja širem auditoriju nego prije, detektira se i da na svjetskoj razini nemamo ustaljene standarde zaštite ljudskih prava istospolnih osoba, te da njihovo razumijevanje ovisi od pojedinačnih država članica Ujedinjenih naroda. To potvrđuju

⁸¹ Rezolucija Europskog parlamenta od 11. ožujka 2021., o proglašenju EU-a prostorom slobode za osobe LGBTIQ, 2021/2557 (objavljeno u SL C 474, 24. studenog 2021.).

⁸² Unija ravnopravnosti: *Strategija o ravnopravnosti LGBTIQ osoba 2020.-2025.*, COM(2020) 698 final, 12. studenoga 2020.

i istraživanja Amnesty Internationala za prethodnu godinu, u kojem se detektira povećanje govora mržnje protiv seksualnih manjina u svijetu⁸³. Uslijed toga ljudska prava istospolnih osoba treba promatrati i globalno, posebice jer Europska unija ima neusuglašenu politiku po pitanju stalnih migracija ljudi iz trećih zemalja i radi toga jer na europskom kontinentu imamo ratna događanja u Ukrajini, da bismo razumjeli u kakvom svijetu živimo u kojem se očekuje ostvarivanje sinergije u iznalaženju rješenja. Jer kršenje ljudskih prava na osnovu seksualne orijentacije i rodnog identiteta redovito i intenzivno se događaju u čitavom svijetu i tijekom ratnih sukoba. „Ipak, pitanje je imaju li, u kontekstu međunarodnog kaznenog prava kao *ultima ratio* mjere za zaštitu grubih kršenja ljudskih prava, ovi pravni instrumenti ikakvu težinu. U slučaju raširenog ili sustavnog progona civilnog stanovništva na temelju seksualne orijentacije, može li međunarodno kazneno pravo pružiti učinkovitu zaštitu na temelju međunarodnog pravnog okvira kakav je danas?“⁸⁴ Između ostalog i radi primjene načela nediskriminacije na svjetskoj razini, 2008. godine na Općoj skupštini UN-a donesena je revolucionarna izjava kojom se potvrđuje da međunarodna zaštita ljudskih prava uključuje i seksualnu orijentaciju i rodni identitet. Ukupno 66 zemalja svijeta, uz Republiku Hrvatsku, potvrdilo je načelo nediskriminacije, odnosno da sva ljudska prava pripadaju svima, a posebno se istakla potreba za ukidanjem svih kaznenih sankcija koje kriminaliziraju ljude na temelju njihove seksualne orijentacije ili rodnog identiteta⁸⁵.

U svjetlu najnovijih europskih događanja, kada mađarska vlast opstaje u nametanju stavova koji se eklatantno suprotstavljaju liberalno demokratskim principima vladavine, demokracije i građanskog društva, svakako će za dalji razvoj ljudskih prava LGBTIQ+ osoba u Europskoj uniji imati sudski epilog predmeta pred Sudom EU-a gdje se Mađarskoj sudi radi povrede samih vrijednosti Europske unije.

5.2. C-769/22 Komisija protiv Mađarske (Vrijednosti Europske unije)

Jedan od najnovijih primjera jest i slučaj u kojem se Mađarskoj sudi na Sudu EU-a radi kontinuiranog kršenja samih temelja Europske unije, od vladavine prava do odredbi koje se odnose na unutarnje tržište⁸⁶. Nakon demokratskih promjena i raspuštanja Varšavskog pakta,

⁸³ Amnesty International, *Violations of rights to freedom of expression, association and assembly based on sexual orientation, gender identity and/or expression: Submission to the UN Independent Expert on sexual orientation and gender identity*, Index Number: IOR 40/7655/2024, od 13. veljače 2024.

⁸⁴ Đurić, N., Roksandić Vidlička, S., Bogush, G., *Legal Protection of Sexual Minorities in International Criminal Law*. Russian Law Journal. 2018;6(1):28-57. DOI:10.17589/2309-8678-2018-6-1-28-57., str 34.

⁸⁵ Amnesty International, *UN: General Assembly statement affirms rights for all: 66 States condemn violations based on sexual orientation and gender identity*, Indeks Number: IOR 40/024/2008, od 18. prosinca 2008.

⁸⁶ Sud EU-a C-769/22 *Komisija protiv Mađarske*, od 19. prosinca 2022.

Mađarska je imenovana među onim državama koje su s kontroliranog planskog sustava gospodarstva prelazile na tržišnu ekonomiju. Isto tako su se događale i društvene i političke promjene koje su Mađarsku transformirale u pravcu liberalne demokracije zemalja srednje Europe. Od 2010. godine, kada s dvotrećinskom većinom u parlamentu na vlast stupa populističko-konzervativna stranka Fidesz s premijerom Viktorom Orbanom na čelu, dolazi do zaokreta u razumijevanju poimanja demokracije, ljudskih prava, ali i cjelokupnog mađarskog nacionalnog identiteta. Upravo godinu dana nakon toga, 2011. godine, Mađarska donosi novi Ustav – Temeljni zakon. Glavne kritike donošenja novog Ustava bile su usmjerene i na njegovu dugačku preambulu sa znatnim ideološkim naglaskom koji uključuje isticanje kršćanstva u mađarskoj tradiciji, ali i promjene koje su se odnosile na nadležnosti Ustavnog suda⁸⁷. Od tada do potonjih izmjena Ustava, ali i drugih organskih zakona, Mađarska je činila korake koji su je udaljavali od liberalne demokracije, a to se jasno prelamalo i na ljudskim pravima LGBTIQ+ osoba. Jedna u nizu normativnih izmjena odnosi se i na usvojeni kontroverzni Zakon o zaštiti djece iz 2021. godine, koji je predstavljen tako da štiti prava djece od štetnog sadržaja s potrebom uvođenja strogih mjera protiv prikazivanja gej identiteta i promjena spola u medijima i školskim materijalima. Mađarska je pri uvođenju ovakvog zakona jasno branila svoj stav da se radi o zakonu čiji je cilj borba protiv pedofilije, odnosno da se time štite prava najranjivijih u mađarskom društvu – prava djece. Takvom argumentacijom Mađarska naglašava nužnost zaštite maloljetnika od izloženosti negativnom „LGBTI sadržaju“ koji može utjecati na njihov fizički, mentalni i moralni razvoj, odnosno ovakav je zakon usmjeren i protiv sadržaja koji promiču rodni identitet koji ne mora nužno odgovarati i spolu koji se identificira i dodjeljuje prilikom rođenja djeteta. Ovakav stav mađarskih vlasti, tada, ali ni sada, ne temelji se na bilo kakvim znanstvenim činjenicama i dokazima, već govori o nametanju vlastitog viđenja vrijednosnog identiteta u kojem ne postoji jednak položaj između normativne seksualne većine i seksualnih manjina. Nažalost, na ovaj su se način dodatno stigmatizirale LGBTIQ+ osobe jer se stvorila neobjektivna veza između emotivnih odnosa osoba istog spola i kaznenog djela pedofilije. Jer ovdje je riječ, kako će u daljnjem tekstu biti i objašnjeno, i o jasnom nasrtaju na vrijednosti ljudskog dostojanstva koje čini osnovu subjektivnih prava istospolnih osoba, ali i stup samih vrijednosti europskog društva. Europska komisija je u prosincu 2022. godine pokrenula prekršajni postupak protiv Mađarske, pozivajući se na to da je ovakvim ponašanjem Mađarska prekršila same vrijednosti Europske unije iz čl. 2. UEU-a. Uslijed izuzetnog brisanja

⁸⁷ Pavković, D., *Izazovi vladavine prava u Europskoj uniji – Ustavni sustav Mađarske* u Kostadinov, B., (ur.), *Poredbeno ustavno pravo – Ustavno sudovanje*, Zagreb, Sveučilište u Zagrebu Pravni fakultet, 2024., str. 101-117.

i negiranja ljudskih prava gej i transrodnih osoba, zbog zabrane ili ograničavanja prikazivanja navedenih identiteta u medijima, oglašavanju i obrazovanju, Europska komisija je više puta istaknula da se radi o ozbiljnom kršenju prava Europske unije koja se vežu i za kršenje više sekundarnih izvora prava koja govore o slobodnom unutarnjem tržištu. Na sudskoj raspravi održanoj 19. studenog 2024. godine Komisija i Mađarska te Kraljevina Belgija, Kraljevina Danska, Savezna Republika Njemačka, Irska, Helenska Republika, Kraljevina Španjolska, Republika Estonija, Veliko Vojvodstvo Luksemburg, Republika Malta, Kraljevina Nizozemska, Republika Finska, Kraljevina Švedska i Europski parlament usmeno su se izjasnili. Ovoliki broj uključenih država pokazuje važnost samog predmeta koji nadilazi granice Mađarske jer se ovim sudskim postupkom određuje budući smjer djelovanja cijele Europske unije i odnos prema ljudskim pravima ranjivih društvenih kategorija. Ono što ovaj predmet svakako čini jedinstvenim jest nastala polemika oko mogućnosti suđenja po osnovi kršenja vrijednosti Europske unije (čl. 2. Ugovora o Europskoj uniji), odnosno može li navedeni članak biti neovisna pravna osnova u odnosu na druge specifičnosti odredbi prava Europske unije. Komisija je u svom obrazloženju isticala da postoji mogućnost kršenja temeljnih vrijednosti Europske unije i da se takav pristup svakako može razvijati u sudskoj praksi Suda EU-a. Jer je upravo čl. 2. UEU-a generator, koji omogućuje pravnu snagu za iscrpljivanje drugih vidova obveza navedenih u ostalim izvorima prava Europske unije, te kao takav mora imati jasnu sudsku zaštitu u slučaju njegovog kršenja. Kako bi se provodilo razmatranje kršenja čl. 2. UEU-a, on se veže i za primjenu čl. 7. UEU-a⁸⁸. Tada je moguće utvrđivanje je li država članica teško ili trajno krši vrijednosti iz čl. 2. UEU-a i upravo je preko ovog članka pokrenuto više mehanizama zaštite i vrijednosti Europske unije u slučajevima protiv Poljske i ponovno Mađarske.

Dana 5. lipnja 2025. godine objavljeno je i mišljenje nezavisne odvjetnice Suda EU-a, Tamare Čapete, da je zabranom ili ograničenjem pristupa LGBTI sadržaju Mađarska povrijedila pravo Europske unije⁸⁹, i to u pogledu više tužbenih osnova koje se odnose na povrede prava Europske unije kroz primarno i sekundarno pravo unutarnjeg tržišta – poput onog o elektroničkoj trgovini, o uslugama na unutarnjem tržištu, kao i u pogledu pružanja audiovizualnih usluga, Opću uredbu o zaštiti podataka, ali i kroz sama prava iz Povelje Europske unije o temeljnim pravima. Vezano za jedinstveni slučaj utvrđivanja povrede čl. 2. UEU-a, nezavisna odvjetnica Čapeta objasnila je kako vrijednosti Europske unije nisu

⁸⁸ Čl. 7. Ugovora o Europskoj uniji (pročišćena verzija), SL C 202/13, 7. lipnja 2016.

⁸⁹ Mišljenje nezavisne odvjetnice Tamare Čapete u predmetu C-769/22 *Komisija protiv Mađarske* (Valeurs de l'Union), ECLI:EU:C:2025:408, od 5. lipnja 2025.

podložne negiranju čak i u slučajevima neslaganja oko određenih pojmova koji iz toga proizlaze. Važna je u njezinom mišljenju i njezina interpretacija čl. 2. UEU-a. Da se Mađarska država, kroz izglasavanje i primjenu donesenog spornog zakona, ponaša tako da odbija bilo kakav oblik dijaloga, te da tako demonstrira suštinsko razilaženje s postulatima jedinstva u različitosti koji čine samu strukturu Europske unije u vidu jednakosti, ljudskog dostojanstva i poštovanja ljudskih prava. Da je ovakvo ponašanje Mađarske neprihvatljivo pokazuje i argumentacija nezavisne odvjetnice koja je ponovila da je ovo čemu svjedočimo ništa drugo nego odstupanje države članice od ustavne demokracije, što je samo po sebi nedopustivo u ujedinjenoj Europi solidarnosti i da se radi o zadiranjima u temeljna prava zabrane diskriminacije, poštovanja privatnog i obiteljskog života, slobode izražavanja i informiranja te o pravu na ljudsko dostojanstvo. Jer upravo je ljudsko dostojanstvo, koje se smatra osnovom svih prava čovjeka, inherentno svakoj osobi i razumijevanje ovog pojma razlikuje postupanje države i njezinih tijela, ali i drugih osoba međusobno, prema civilizacijskim odrednicama koje definiraju slobodno društvo ravnopravnih građana od autokratskih, totalitarnih i teokratskih režima.

6. LJUDSKA PRAVA ISTOSPOLNIH PARTNERA U REPUBLICI HRVATSKOJ

„Ja sam uspio ubiti u sebi više od pola moje, moje osobnosti i to se ne da... ne da se popraviti. To je jednostavno... kad vidite na moru stablo koje je, ovak', nakoso... vjetrovi ga... bura ga je natjerala nakoso... to je gotovo, više se na da pomoći, ono, ostalo je nakoso... Da, isto tako, velim, puno predugo sam ja sistematski radio na ubijanju svog identiteta, jer to nije samo seksualni identitet... To je identitet. – Krešimir, R. 1954.“⁹⁰

Republika Hrvatska je i prije pristupanja Europskoj uniji 2013. godine vršila zakonodavne izmjene koje su približavale zadatim standardima članstva, odnosno svoj pravni ali i društveni poredak prilagođavala je svom tom razumijevanju „jedinstva u različitosti“. Upravo radi toga, a posebno prije samog članstva u Europskoj uniji, postojao je hodogram aktivnosti koje su se odnosile i na nužno prepoznavanje ljudskih prava istospolnih osoba, u vidu dekriminalizacije homoseksualnih odnosa, dragocjeni rad udruga civilnog društva, te potonje stvaranje uvjeta za visok stupanj pravne sigurnosti istospolnih zajednica. Takav i jedino očekivani ishod Republike Hrvatske, vezano za ljudska prava istospolnih osoba, sigurno ne bi bio s ovakvim učinkom da se politički nije stremilo ka „europskom putu“ koji nas danas, u sinergiji i uzajamno, oblikuje.

„Načelo jednakosti, definirano kao 'jednaka prava i slobode pred zakonom', jedno je od 12 posebno navedenih najviših vrednota hrvatskog ustavnog poretka, te predstavlja temelj za tumačenje Ustava.“⁹¹ Postoji više različitih etapa u (ne)razumijevanju ljudskih prava istospolnih osoba u hrvatskoj historiji, ali kao glavni povijesni trenuci smatraju se kada je Hrvatska zdravstvena komora uklonila homoseksualnost s popisa mentalnih poremećaja 1973. godine, odnosno četiri godine prije donošenja novog kaznenog zakona i 17 godina prije Svjetske zdravstvene organizacije, te 1977. godina kada je u okviru SR Hrvatska donijela vlastiti Krivični zakon kojim je homoseksualnost dekriminalizirana. Davne 2002. godine u Zagrebu je održan prvi Gay pride/Povorka ponosa, koji je ishodio i normativno prepoznavanje istospolnih kohabitacija naredne godine. Prva Povorka ponosa u Zagrebu i Hrvatskoj organizirana je 2002. godine pod nazivom „Gay Pride Zagreb – Iskorak KONTRA predrasuda“. Povorku je organizirao organizacijski odbor sačinjen od članova/ica Iskoraka i Kontre⁹². Vidljive promjene dolaze od 2003. godine donošenjem seta antidiskriminacijskih zakona koji označavaju liberalizaciju razumijevanja nužnog uređenja istospolnih odnosa u

⁹⁰ Dobrović, Z., Bosanac, G., *Usmena povijest homoseksualnosti u Hrvatskoj*, Zagreb, Domino, 2007., str. 23.

⁹¹ Barić, S., Vincan, S., *Ustavnopravno načelo jednakosti i pravno uređenje istospolnih zajednica*, Zbornik radova Pravnog fakulteta u Splitu, god. 50, 1/2013., str. 81-113., str. 107.

⁹² Zagreb Pride, *Povijest povorke ponosa u Zagrebu*, Dostupno na: <https://zagreb-pride.net/povijest-povorke-ponosa-u-zagrebu/> (pristupljeno 23. srpnja 2025.).

Republici Hrvatskoj. To se sve mijenja kada je 2003. donesen Zakon o istospolnim zajednicama, proklamiran kao nešto čime se kvalitetno pravno uređuju odnosi između istospolnih osoba, koji nije adekvatno odgovorio na niz situacija izostavljenim setom nužnih prava⁹³. Ono što jest bitno je da je tada prvi put definirana i zabrana izravne i neizravne diskriminacije na osnovu „homoseksualne orijentacije“.⁹⁴ Donošenjem Zakona o radu, u opću klauzulu zabrane diskriminacije, unosi se i zabrana diskriminacija na temelju „spolnog opredjeljenja“.⁹⁵ Približavanjem Republike Hrvatske europskim integracijama 2003. godine donesen je i Zakon o ravnopravnosti spolova koji je u čl. 2., st. 2. kaže: *Zabranjuje se diskriminacija na temelju bračnog ili obiteljskog statusa i spolne orijentacije*.⁹⁶ Oba zakona su tijekom godina pretrpjeli određene promjene čije antidiskriminacijske odredbe su i danas na snazi. Kao kapitalni antidiskriminacijski zakon je doneseni Zakon o suzbijanju diskriminacije iz 2008. godine kojim se nabraja zabrana diskriminacije po više osnova, a koja uključuje i rodni identitet osobe. *Ovim se Zakonom osigurava zaštita i promicanje jednakosti kao najviše vrednote ustavnog poretka Republike Hrvatske, stvaraju se pretpostavke za ostvarivanje jednakih mogućnosti i uređuje zaštita od diskriminacije na osnovi rase ili etničke pripadnosti ili boje kože, spola, jezika, vjere, političkog ili drugog uvjerenja, nacionalnog ili socijalnog podrijetla, imovnog stanja, članstva u sindikatu, obrazovanja, društvenog položaja, bračnog ili obiteljskog statusa, dobi, zdravstvenog stanja, invaliditeta, genetskog naslijeđa, rodnog identiteta, izražavanja ili spolne orijentacije*.⁹⁷ Glavni monitoring navedenih zakona, s ciljem suzbijanja diskriminacije, obavljaju ombudsmanske institucije Republike Hrvatske poput pučkog/pučke pravobranitelja/pravobraniteljice – nezavisne institucije koja je prvi put uspostavljena 1991. godine Ustavom Republike Hrvatske, odnosno nezavisne institucije pravobranitelja/pravobraniteljice za ravnopravnost spolova i pravobranitelja/pravobraniteljice za djecu iz 2003. godine. Krajnja nezavisna institucija uspostavljena je 2007. godine u obliku pravobranitelja/pravobraniteljice za osobe s invaliditetom.

„Referendumske inicijative u Republici Hrvatskoj imale su 'tužnu povijest' sve do 1. prosinca 2013.“⁹⁸ Nakon društveno političkih previranja iz 2013. godine, kada je održan prvi narodni referendum o ustavnoj definiciji braka koji je definirao brak kao zajednicu muškarca i žene⁹⁹,

⁹³ Zakon o istospolnim zajednicama, NN 116/03.

⁹⁴ Ibid., čl. 2.

⁹⁵ Čl. 2. Zakona o radu, NN 93/14, 127/17, 98/19, 151/22, 46/23 i 64/23.

⁹⁶ Čl. 2., st. 2. Zakona o ravnopravnosti spolova, NN 116/03.

⁹⁷ Čl. 1., st. 1. Zakona o suzbijanju diskriminacije, NN 85/08 i 112/12.

⁹⁸ Horvat Vuković, A., *Ustavni sud Republike Hrvatske i referendum i narodne inicijative 2013.-2015.: Analiza i prijedlozi*, Zb. Prav. fak. Sveuč. Rij. (1991) v. 37, br. 2, 805-835 (2016)., str. 807.

⁹⁹ Čl. 62. Ustava Republike Hrvatske, NN/ 56/90, 135/97, 113/00, 76/10 i 5/14.

s izlaznošću od 37,90 % upisanih birača sa 65,87 % za i 33,51 % protiv. Ovu situaciju treba promatrati u svjetlu političko ekonomskih izazova i višegodišnjom svjetskom recesijom koja je jednako pogodila i Hrvatsku. Da se radilo o specifičnom društveno-političkom „prozoru“ nezadovoljstva kvalitete življenja, govori i sprovedeno istraživanje na ovu temu koje je potvrdilo tadašnju društvenu klimu, a koje je rađeno neposredno nakon pristupanja Republike Hrvatske u Europsku uniju 2013. godine. „Hrvatski građani u odnosu na građane drugih zemalja Europske unije iskazali su nešto niže razine životnog zadovoljstva i kvalitete življenja, zadovoljstva svojom financijskom situacijom, te relativno niske razine povjerenja u javne i državne institucije.“¹⁰⁰ Međutim već naredne godine Hrvatski sabor izglasao je Zakon o životnom partnerstvu osoba istog spola (ZZP) koji je skoro pa idealno uredio prava istospolnih partnera, dovodeći ih u jednak društveni položaj, s najbitnijom odredbom u čl. 2.: *Životno partnerstvo je zajednica obiteljskog života dviju osoba istog spola sklopljena pred nadležnim tijelom u skladu s odredbama Zakona*¹⁰¹. Zakon je predvidio sve životne situacije koje se odnose i na datosti bračnim drugovima te je u više aspekata definirao zabranu od diskriminacije po osnovu seksualne orijentacije. Tijekom godina primjene ZZP-a došlo je i do pitanja usklađenosti drugih, novih, propisa s ovim *lex specialis* zakonom tako da je bila nužna jasna intervencija Ustavnog suda na temu namjernog isključivanja životnih partnera iz izmijenjenog Zakona o udomiteljstvu (ZOU) iz 2018. godine, jer definicija udomiteljske obitelji nije spominjala i životne partnere. Ustavni sud je tako 2020. godine, a da ne ukida čitav ZOU, zauzeo pragmatičan stav gdje je izveo „aktivistički obrat“ i „podsjetio“ je tijela javne vlasti da ne moraju čekati njegovu formalnu odluku prije negoli krenu primjenjivati Ustav u svim sferama društvenog života¹⁰². Ustavni sud je jasno dao do znanja da iako zakonodavac, očigledno s namjerom, nije predvidio životne partnere kao potencijalne udomitelje da se oni svakako u provođenju ZOU-a podrazumijevaju i da tako treba primjenjivati propis bez diskriminacije. Po pitanju prikladnosti životnih partnera na roditeljstvo, odnosno postupak posvajanja djece u Republici Hrvatskoj, postoji više presuda Visokog prekršajnog suda glede nužnog uklanjanja prepreka centara za socijalnu skrb pri omogućavanju procjene životnih partnera pri postupku posvojenja. Nažalost i oko ove situacije, kao i one kada treba upisati životnog partnera kao roditelja skrbnika, postoje izazovi implementacije i nerazumijevanja

¹⁰⁰ Kaliterna Lipovčan, Lj., Brajša Žganec, A., *Kvaliteta življenja, sreća i životno zadovoljstvo u Hrvatskoj i zemljama EU, te usporedbe sjeverozapadne i ostalih dijelova Hrvatske*, Radovi Zavoda za znanstveni rad HAZU Varaždin, br. 28, 2017., str. 139-153., DOI: <http://doi.org/10.21857/mw01vc5r3y>, str. 149.

¹⁰¹ Zakon o životnom partnerstvu osoba istog spola, NN 92/14.

¹⁰² Horvat Vuković, A., *Pravo na ravnopravno roditeljstvo LGBTIQ+ osoba* u Kostadinov, B., (ur.), *Poredbeno ustavno pravo – Ustavno sudovanje*, Zagreb, Sveučilište u Zagrebu Pravni fakultet, 2024., str. 275-287., str. 280.

državnih tijela u praksi što sve istiskuje vremenske, financijske, ali i emocionalne resurse životnih partnera. Jer iako ne postoji nekakvo unificirano pravo na posvajanje djece, perspektiva se odnosi na najbolji interes djeteta, a ne posvojitelja, postoji više presuda ESLJP-a kojim se potvrđuje da su istospolni parovi jednako sposobni razvijati čvrste emocionalne veze i da je takvo okruženje prikladno za život, razvoj i rast djeteta. Tako je udruga Zagreb Pride napravila i jedinstveni vodič za životne partnere i dugine obitelji koji govori o planiranju LGBTIQ roditeljstva u Hrvatskoj, kao svojevrsnu pomoć budućim roditeljima¹⁰³.

Ono što je svakako dodatno učvrstilo pravni status istospolnih obiteljskih zajednica je i već spomenuto Rješenje Ustavnog suda Republike Hrvatske iz 2023. godine kojim je potvrđena suglasnost ZZP-a s Ustavom Republike Hrvatske. Tom prilikom Ustavni sud istakao je i da je pravo na poštovanje obiteljskog života zajamčeno svim osobama, bez obzira na spol, seksualnu orijentaciju i rod/rodni identitet, te da su spolni i rodni diverzitet zaštićeni Ustavom Republike Hrvatske, ali i Ustavnog suda.

Da i dalje postoji svestrano nerazumijevanje ljudskih prava istospolnih osoba u Republici Hrvatskoj ilustriraju i posljednji podaci Ureda pravobraniteljice za ravnopravnost spolova koji u Izvješću o radu za 2024. godinu navode porast govora mržnje i netrpeljivosti. „Pravobraniteljica je u svojim ranijim izvješćima upozoravala da porast homofobije i netrpeljivosti prema LGBTIQ osobama koincidira s izostankom strateškog djelovanja Republike Hrvatske. (...) Tako je u Hrvatskoj vrlo mali udio pripadnika LGBTIQ populacije prijavio nadležnim tijelima posljednji slučaj diskriminacije po osnovi spolne orijentacije koji su doživjeli. S udjelom od 6 %, Hrvatska se nalazi na dnu ljestvice EU zemalja, uz Mađarsku (6 %), Češku (6 %) i Poljsku (5 %).“¹⁰⁴ Nažalost, prikupljeni i obrađeni podaci pravobraniteljice pokazuju i da u sferi svakodnevnog života i dalje postoji negativna percepcija o istospolnim parovima koja ih dodatno izlaže „manjinskom stresu“. „U Hrvatskoj se 79 % istospolnih parova izbjegava držati za ruke u javnom prostoru zbog straha od diskriminacije i nasilja, 13 % ispitanika je izjavilo da je doživjelo nasilje iz mržnje u posljednjih pet godina, 70 % ispitanika iskazuje da su u školi bile izložene ismijavanju, provociranju, vrijeđanju i nasilju zbog okolnosti da su LGBTIQ osobe, 19 % ispitanika je doživjelo diskriminaciju u području

¹⁰³ Opačić, T., Grđan, K., Jurčić, M., *Imamo obitelj! Vodič za životne partnere i dugine obitelji: naša prava iz životnog partnerstva i mogućnost planiranja LGBTIQ roditeljstva u Hrvatskoj*, Zagreb Pride, 2016. Dostupno na: <https://zagreb-pride.net/wp-content/uploads/2022/01/IMAMO-1.pdf> (pristupljeno 23. srpnja 2025.).

¹⁰⁴ Izvješće o radu Pravobraniteljice za ravnopravnost spolova za 2024. godinu. Dostupno na: https://www.prs.hr/application/uploads/Izvjesc%CC%8C%CC%81e_2024_CJELOVITO_FINAL_.pdf (pristupljeno 23. srpnja 2025.), str. 148.

zapošljavanja i rada u posljednjih 12 mjeseci, a 65 % ispitanika u radnoj sredini skriva svoju pripadnost LGBTIQ populaciji.“¹⁰⁵ Zapaža se i niska razina povjerenja LGBTIQ+ osoba prema institucijama i institucionalnoj podršci u učinkovitoj borbi protiv netrpeljivosti i stereotipima prema seksualnim manjinama. Na osnovu svih podataka, i višedecenijskog praćenja položaja i prava LGBTIQ+ osoba, pravobraniteljica je dala i jasne smjernice za naredno razdoblje u vidu preporuka. „(1) Poduzimati sustavne i konkretne mjere u cilju suzbijanja netrpeljivosti, diskriminacije i nasilja prema LGBTIQ osobama. (2) Unaprijediti sustav prikupljanja podataka o zločinima iz mržnje. (3) Intenzivirati edukacije stručnih osoba na temu suzbijanja diskriminacije i zločina iz mržnje. (4) Pravovremeno donijeti akcijske planove za zaštitu i promicanje ljudskih prava te suzbijanja diskriminacije za 2026., uz uključivanje konkretnih mjera zaštite i promicanja ljudskih prava LGBTIQ osoba i suzbijanja diskriminacije prema njima.“¹⁰⁶ Od već spomenutog prvog zagrebačkog pridea do danas najveći doprinos prepoznavanju i razvoju ljudskih prava LGBTIQ+ osoba u Republici Hrvatskoj dali su pojedinci i udruge koje svoje početke imaju u još čuvenoj Antiratnoj kampanji Hrvatske. „Od 4. srpnja Zelena akcija odašilje poziv 'Spriječimo rat!'. Na neformalnom sastanku istoga dana u vrtu restorana Zagorka na uglu Držićeve ulice i tadašnje Ulice Proleterskih brigada (danas Avenija Dubrovnik) na kojem su prisustvovali Dražen Nikolić, Vesna Teršelić, Zoran Oštrić i Vladimir Lay, dogovara se pokretanje antiratne kampanje (AKR).“¹⁰⁷

Danas u Republici Hrvatskoj imamo više organizacija civilnog društva koje se bave različitim pravima LGBTIQ+ osoba, neke su se i usko specijalizirale na obiteljska pitanja i ona koja se vezuju uz roditeljstvo, neke istražuju pokazatelje ravnopravnosti LGBTIQ+ osoba u području rada i radnih odnosa, dok su drugi nišno određeni prema pravima najmarginaliziranijih društvenih skupina koje spadaju pod intersekcijsku diskriminaciju. Svake godine sve više gradova organizira svoje Povorke ponosa koje za cilj imaju adresiranje i dalje prisutne represije prema seksualnim manjinama s jasnim zahtjevima k većoj društvenoj, normativnoj i političkoj participaciji LGBTIQ+ ljudi, ali i njihovih članova obitelji. Jer sve što doživljavaju i proživljavaju seksualne manjine jednako pogađa i njihove bliže i šire članove obitelji, prijatelje i kolege. Grad Zagreb je prošle godine usvojio „Program za ravnopravnost LGBTIQ+ osoba

¹⁰⁵ Ibid., str. 149.

¹⁰⁶ Ibid., str. 155.

¹⁰⁷ Janković, V., Mokrović, N., *Antiratna kampanja 1991.-2011.: Neispričana povijest*, Zagreb, Documenta – Centar za suočavanje s prošlošću, 2011., str. 109.

za razdoblje do kraja 2026. godine“, čime je postao prvi grad u Hrvatskoj s ovakvim programom¹⁰⁸.

Organizacije civilnog društva i pojedinci aktivisti kao branitelji ljudskih prava imaju ključnu ulogu u zakonodavnim i društvenim aktivnostima afirmacije ljudskih prava, ostvarujući socijalnu koheziju kroz senzibilizaciju građana, radi ostvarivanja različitih ciljeva u pogledu prepoznavanja i zaštite ljudskih prava pa tako i ljudskih prava istospolnih osoba. Upravo su hrabri pojedinci i nevladin sektor glavni pokretački motor u društvenoj i političkoj transformaciji Europske unije, k ostvarivanju zacrtanih ciljeva solidarnosti i jednakosti. „Sukladno tome potrebno je izgraditi kulturu ljudskih prava kako bi se ono što država obećava svojim zakonodavstvom provelo u stvarnosti. (...) U praksi pravnici u tome imaju vrlo ograničenu ulogu. Oni mogu biti pomagači, ali civilno društvo je daleko šire te naposljetku svaki pojedinac, pravnik kao i stručnjak izvan pravnog područja, treba biti kadar zahtijevati i uživati ista ljudska prava.“¹⁰⁹ Bavljenje ljudskim pravima istospolnih osoba, ali i izgradnje mira kao konačnog cilja, nije ništa drugo nego neprestano osluškivanje promjena društvenog konsenzusa i učenja, što kroz formalni, ali i neformalni program stručnog usavršavanja, o ljudskim pravima s akademskog pristupa, ali ponajviše kroz sam rad i praksu. „U procesu izgradnje mira i održivog razvoja država niti može niti zna sve; tu je partnerstvo i suradnja svih društvenih aktera neprocjenjiva. Zato je aktivizacija građanstva presudna.“¹¹⁰ Promatrajući europski kontekst, posebice Europske unije, „Europska komisija treba osigurati adekvatan publicitet kako bi se povećala svijest, te usvojiti komunikacijske kanale koji će podmiriti potrebe ciljane populacije.“¹¹¹ Koliko je važna uloga organizacija civilnog društva u Europskoj uniji očitava se i u tome da je njihov rad prepoznat i u ugovorima, jer organizacije civilnog društva i pojedinci rade u općem/javnom interesu i imaju ulogu posrednika između građana i tijela izvršne i javne vlasti. Tako se u čl. 15. UFEU-a priznaje važna uloga civilnog društva u adekvatnom i pravilnom upravljanju Europskom unijom¹¹², dok se u čl. 11. UEU-a navodi kako je nužno da europske institucije imaju otvoren i transparentan dijalog s predstavnicima udruga

¹⁰⁸ Grad Zagreb, *Program za ravnopravnost LGBTIQ+ osoba za razdoblje do kraja 2026. godine*. Dostupno na: <https://www.zagreb.hr/UserDocsImages/ljudska%20prava/web/Program%20Grada%20Zagreba%20za%20LGBTIQ.pdf> (pristupljeno 30. srpnja 2025.).

¹⁰⁹ Benedek, W., *Globalni i europski okvir za zaštitu i promicanje ljudskih prava* u Vujičić, N., Spajić-Vrkaš, V., Bjeković, S., (ur.), *Ljudska prava za nepravnike*, Centar za ljudska prava Univerziteta Crne Gore Podgorica i Istraživačko-obrazovni centar za ljudska prava i demokratsko građanstvo Filozofski fakultet u Zagrebu, 2003., str. 13-52., str. 13.

¹¹⁰ Božičević, G., *U dosluhu i neposluhu – Pozitivni primjeri izgradnje mira u Hrvatskoj u 90-ima i kasnije*, Miramida Centar – Regionalne razmjene mirovnih iskustava, Grožnjan, 2010., str. 122.

¹¹¹ Bežovan, G., *Civilno društvo*, Nakladni zavod Globus, Zagreb, 2004., str. 91.

¹¹² Čl. 15. Ugovora o funkcioniranju Europske unije (pročišćena verzija), SL C 202/56, 7. lipnja 2016.

i civilnog društva i da građani mogu participirati u donošenju odgovarajućih normativnih prijedloga za pravilan rad Europske unije¹¹³. Važnost organizacija civilnog društva u svjetlu prava LGBTIQ+ osoba vidi se da se od 2004. godine, na svjetskoj razini, obilježava 17. svibnja kao Međunarodni dan borbe protiv homofobije, bifobije i transfobije. Cilj događaja je skretanje pažnje donosiocima odluka, javnosti i medijima, na nasilje i diskriminaciju koju doživljavaju LGBTIQ+ osobe širom svijeta. Ovaj datum je izabran zato što obilježava godišnjicu odluke Svjetske zdravstvene organizacije (SZO) da deklasificira homoseksualnost kao mentalni poremećaj 17. svibnja 1990. godine.

¹¹³ Čl. 11. Ugovora o Europskoj uniji (pročišćena verzija), SL C 202/13, 7. lipnja 2016.

7. ZAKLJUČAK

Prilikom održavanja Svjetske konferencije o ljudskim pravima u Beču, 1993. godine, odabran je slogan da su „Sva ljudska prava univerzalna, nedjeljiva, međuovisna i međusobno povezana“. Većina svjetskih ustava, svih europskih svakako, normativno odražava ovu sliku koja u svakodnevnom životu ne prati ono što se smatraju civilizacijske vrijednosti slobodnoga svijeta. Od nekadašnje ideje ujedinjene Europe, one koja se ekonomski oporavljala od trauma Drugog svjetskog rata, do danas puno se napredovalo u demokratizaciji društva. S početkom 21. stoljeća vidjeli su se najveći rezultati transformacije Europske unije od zajednice slobodnog unutarnjeg tržišta do solidarnog pristupa u razumijevanju značenja ljudskih prava i demokracije, čime su postavljeni zavidni standardi i mehanizmi u zaštiti ljudskih prava istospolnih osoba. No posljednjih godina svjedočimo da se i to mijenja na lošije. Ako se izuzmu ekonomske nejednakosti, različite države imaju višu ili nižu razinu ekonomskog blagostanja, posljednjih godina glavni kamen spoticanja među državama članicama jesu svjetonazorska pitanja na koja Europska unija, sa svojim glomaznim institucijama, zasad nema adekvatan i unisoni odgovor. Potaknuti demografskim slomom i depopulacijom domicilnog stanovništva (europski kontinent užurbano stari), migrantskom krizom, nepovjerenjem s globalnim virusom COVID-19, ratom na teritoriju Ukrajine, ali i uslijed vanjskih političkih faktora, jasno se vidi razjedinjavanje i ranjavanje europskih institucija koje gube povjerenje građana uslijed rastućeg populizma s ekstremističkim sadržajem. Poput kakve korozije, usporavaju se demokratski procesi i slabe se sve ljudskopravaške institucije u okviru institucija Europske unije i Vijeća Europe, ali se jednako nasrće i na nevladin sektor i branitelje ljudskih prava. Nažalost prava istospolnih pojedinaca i istospolnih zajednica, a time i svih vulnerabilnih grupa pod LGBTIQ+ kišobranom, bivaju pravi lakmus papir za čelnike država članica jer je percepcija javnosti, većinom, negativno određena upravo prema strancima (migrantima) i istospolnim osobama. Detektiraju se uznemirujući društveni i politički pokreti koji se protive sekularizmu, te se stvara novi antisistemski poredak koji svoj potencijal dobiva na temama ranjivih ljudskih prava i istospolnih osoba na koje se i dalje gleda odiozno, a zapravo se njihova agenda odnosi i na mnoga šira pitanja poput onoga o pravu žene na izbor – pobačaju na zahtjev. Lažne vijesti, dezinformacije, jačanje desnice u europskim institucijama, širenje govora mržnje, potenciranje „bijeleske“ i „kršćanske“ Europe – kroz ono što bi se imenovalo kao „tradicionalne“ obitelji i vrijednosti, uz izazivanje panike i kaosa sveprisutni su trendovi koji u nekim zemljama Europske unije čine i trećinu mišljenja javnog mnijenja. Nije nezapaženo i to da same europske institucije, uslijed političkog i društvenog pragmatizma, posustaju u svojoj odlučnosti da zaštite

najranjivije u društvu jer su oslabljene financijskim gubicima, ali i lošim političkim odlukama s čestim zastrašivanjem koje dolazi sa samog vrha.

Za razumijevanje trenutnog stanja Europske unije bitan je kontekst vremena i prostora, a posebno se sve gleda prije „velikog proširenja“ 2004. godine s deset novih članica Europske unije. Karakteristika ovakvog političkog, društvenog i geografskog proširenja, jer se većinom radilo o zemljama bivšeg istočnog bloka koje su sa sobom u Europsku uniju unijele posebnosti bolnog tranzitnog perioda, planske ekonomije, političke korupcije, ali i stila života karakterističnog za totalitarni period nekadašnjeg Varšavskog bloka, jesu utjecaji povijesnog razumijevanja odnosa uređenja društva koje odudara od koncepta temeljnih sloboda i liberalne demokracije. Iako je apstrahirano kako se mnogo uradilo u normativnom okviru mogućeg, odnosno kako postoje zavidni mehanizmi detekcije prijetnji koje narušavaju društvenu koheziju i jednakost, u ovom trenutku Europska unija nedovoljno i jednako tako neodlučno odgovara na unazađenje stečenih prava u državama članicama što stvara izuzetnu pravnu nesigurnost i osjećaj tjeskobe.

Nije nevažno oslušivati i prijedloge koji govore o potrebi za revidiranjem postojećeg prava, posebno u svjetlu novih svjetskih preslagivanja s jedinstvenim i odlučnim stavom i nepokolebljivom pozicijom. Isto tako je nužno donošenje novih političkih programa i strategija, u sinergiji s organizacijama civilnog društva i drugim relevantnim dionicima, koji će biti tako napisano da to i zaživi u praksi. Važno je prepoznati potencijal za kolektivno preslagivanje unutar institucija uz veća ulaganja u obrazovanje i znanost, s posebnim akcentom na obrazovanje mladih o tome što su kolektivne i univerzalne ljudske vrijednosti, učenjem o toleranciji i različitosti, razvijanjem veće socijalne kohezije među državama članicama, te nuđenjem alternative u granicama liberalne demokracije uz razumijevanja koncepta osobne odgovornosti. Zato je bitno adekvatno i promptno prepoznavanje uvreda i govora mržnje u eri digitalnog doba i lažnih vijesti, odnosno sankcioniranje najopasnijeg kaznenog djela zločina iz mržnje, kako bismo standarde očekivanog i isto tako neočekivanog postavili visoko u zajedničkoj agendi.

Ukoliko postoje odstupanja u razumijevanju koje su to vrijednosti Europske unije, koje treba danonoćno braniti iznutra ali vidimo i spolja, nije nevažno razmisliti da li je tako nešto moguće ako se redefiniraju one isključive nadležnosti Europske unije u odnosu na države članice, te bi i to moglo biti jedno od rješenja u izbjegavanju blokade rada europskih institucija, kroz političke opstrukcije pojedinih država članica koje brane isključivo nacionalne interese unutar

Europske unije u koju su svojevremeno pristupili. Jer Europska unija je nakon pada Berlinskog zida postala svojevremeno utočište za pojedine države i građane, ali to ne smije biti bijeg ili spasenje od prošlosti već mora postati aktivno sudjelovanje, kroz solidarne doprinose, u sadašnjosti radi ostavljanja bolje budućnosti. U tom kontekstu očekivano ponašanje političkih predstavnika, gdje stoje odlučno u solidarnosti jedni s drugima, bit će dobar orijentir i građanima Europske unije da moramo biti ujedinjeni u različitosti koja nam je obećana, ali koja nam uslijed birokratske zaslijepljenosti izostaje i koja nas udaljava od političkih elita i europskih tema. Imajući u vidu navedeno, sagledavajući dosadašnji pravni i društveni kontekst – poput gešalt pristupa u psihoterapiji gdje su *sada* i *ovdje* glavni za našu dobrobit, u turbulentnom svijetu kojem i države članice Europske unije pripadaju, svaka sa svojim posebnostima i prije svega potrebom obrane svojih nacionalnih interesa, trenutni pravni okvir zaštite ljudskih prava istospolnih osoba i istospolnih zajednica zahtjeva postavljanje novih pravnih alternativa, ishoda i krajnjih rješenja, na način koji će značiti njihovo jačanje, restrukturiranje i stvaranje uvjeta za proširivanje stečenih prava. Da je to tako aktivno nas upozoravaju organizacije civilnog društva, nezavisne pravobraniteljske institucije ali i branitelji ljudskih prava, koji su glavni detektori društvenih promjena u državama članicama, jer uslijed društvene stigmatizacije, socijalne isključenosti ali i unutarnjih dvojbi pojedinaca da se obrate institucijama, aktualna statistika sigurno se može promatrati kao onaj „točan skup netočnih podataka“.

U kakvom društvu ćemo živjeti sutra ovisi od niza faktora među kojima su i smanjeni udio političke participacije građana u donošenju odluka, ali i preuzimanju odgovornosti koja ide, ruku pod ruku, s pravima na koje se svi pozivamo. Svi imamo obvezu, bez obzira na svjetonazorske razlike koje bi trebale biti izazov stvaranja i iznalaženja ideja u heterogenosti, ali ne i izlika u nerazumijevanju i netrpeljivosti, da činimo takve aktivnosti koje će voditi k osiguravanju pozitivne društvene klime koja će činiti osnovu za slobodan život, bez distrakcija u vidu netrpeljivosti, za svakog čovjeka. Trebamo raditi, kroz sveobuhvatnu i što heterogeniju suradnju svih dionika u tom procesu, uspostavljanju dodatnog funkcionalnog okvira. Jer seksualna orijentacija nedjeljiv je identitet svakog čovjeka i paradoksalno, iako je inherentni dio pojedinca, u mnogome ovisi i od interakcije s drugima i njihovim (ne)razumijevanjem i (ne)toleriranjem onoga što oni smatraju „normalnim“, ispravnim ili očekivanim. Odmalena nas uče da se u pogledu prava svi rađamo (ne)jednaki. Kako ćemo to osjetiti, osvijestiti, ali i proživjeti, ovisi od geografije gdje se rađamo, ekonomskog i društvenog blagostanja u kojem (ne) živimo, te humanizma i empatije kojima se iznova nadamo.

8. LITERATURA

Literatura i pravni izvori

1. Aldrich, R., *Povijest gej i lezbijskog života i kulture*, Zagreb/Beograd, Sandorf, 2011.
2. Amnesty International, UN: *General Assembly statement affirms rights for all: 66 States condemn violations based on sexual orientation and gender identity*, Indeks Number: IOR 40/024/2008, od 18. prosinca 2008.
3. Amnesty International, *Violations of rights to freedom of expression, association and assembly based on sexual orientation, gender identity and/or expression: Submission to the UN Independent Expert on sexual orientation and gender identity*, Index Number: IOR 40/7655/2024, od 13. veljače 2024.
4. Bačić Selanec, N., *Građanstvo Europske unije*, u Čapeta, T., i Goldner Lang, I., (ur.), *Pravo unutarnjeg tržišta Europske unije*, Zagreb, Narodne novine 2021., str. 144-175.
5. Barić, S., Vincan, S., *Ustavnopravno načelo jednakosti i pravno uređenje istospolnih zajednica*, Zbornik radova Pravnog fakulteta u Splitu, god. 50, 1/2013., str. 81-113.
6. Benedek, W., *Globalni i europski okvir za zaštitu i promicanje ljudskih prava* u Vujičić, N., Spajić-Vrkaš, V., Bjeković, S., (ur.), *Ljudska prava za nepravnike*, Centar za ljudska prava Univerziteta Crne Gore Podgorica i Istraživačko-obrazovni centar za ljudska prava i demokratsko građanstvo Filozofski fakultet u Zagrebu, 2003., str. 13-52.
7. Bežovan, G., *Civilno društvo*, Nakladni zavod Globus, Zagreb, 2004.
8. Božičević, G., *U dosluhu i neposluhu – Pozitivni primjeri izgradnje mira u Hrvatskoj u 90-ima i kasnije*, Miramida Centar – Regionalne razmjene mirovnih iskustava, Grožnjan, 2010.
9. Britvić Vetma, B., Staničić, F., Horvat, B., *Transformacija upravnog sudovanja zbog primjene nadnacionalnog prava*. Godišnjak Akademije pravnih znanosti Hrvatske, XII (1.), 45-65. <https://doi.org/10.32984/gapzh.12.1.3>. 2021.
10. Čapeta, T., Rodin, S., *Osnove prava Europske unije, III. izmijenjeno i dopunjeno izdanje*, Zagreb, Narodne novine, 2018.
11. Dobrović, Z., Bosanac, G., *Usmena povijest homoseksualnosti u Hrvatskoj*, Zagreb, Domino, 2007.
12. Dugine obitelji, *Terminologija*, Dostupno na: <https://www.dugineobitelji.com/terminologija/> (pristupljeno 7. srpnja 2025.).
13. Đurić, N., Roksandić Vidlička, S., Bogush, G., *Legal Protection of Sexual Minorities in International Criminal Law*. Russian Law Journal. 2018;6(1):28-57. DOI:10.17589/2309-8678-2018-6-1-28-57.
14. European Union Agency for Fundamental Rights, Dostupno na <https://fra.europa.eu/en> (pristupljeno 16. srpnja 2025.).
15. EQUINET Bodies, Dostupno na: <https://equineteurope.org/what-are-equality-bodies/> (pristupljeno 15. srpnja 2025.).

16. Equinet's Working Group on Gender Equality, *Advancing LGBTIQ+ Equality in Europe: The role of Equality Bodies*, 2024. Dostupno na: <https://equineteurope.org/wp-content/uploads/2025/03/Advancing-LGBTIQ-Equality-in-Europe.-the-role-of-Equality-Bodies-1.pdf> (pristupljeno 20. srpnja 2025.).
17. Gajin, S., *Ljudska prava – pravno sistemski okvir*, Pravni fakultet Univerziteta Union u Beogradu, 2012.
18. Goldner, I., *Family Reunification of European Community Nationals*, Croatian Yearbook of European Law & Policy, 1, 2005., str. 163-202.
19. Grad Zagreb, *Program za ravnopravnost LGBTIQ+ osoba za razdoblje do kraja 2026. godine*. Dostupno na: <https://www.zagreb.hr/UserDocsImages/ljudska%20prava/web/Program%20Grada%20Zagreba%20za%20LGBTIQ.pdf> (pristupljeno 30. srpnja 2025.).
20. Grgurev, I., Šošić, M. T., *Zabrana diskriminacije – u središtu međunarodnopravne zaštite ljudskih prava na univerzalnoj i regionalnoj razini*, Zbornik PFZ, 74, (3) 357-384 (2024.).
21. Guastini, R., *Sintaksa prava*, Naklada Breza, kolovoz 2023.
22. Horvat Vuković, A., *Pravo na ravnopravno roditeljstvo LGBTIQ+ osoba* u Kostadinov, B., (ur.), *Poredbeno ustavno pravo – Ustavno sudovanje*, Zagreb, Sveučilište u Zagrebu Pravni fakultet, 2024., str. 275-287.
23. Horvat Vuković, A., *Ustavni sud Republike Hrvatske i referendum i narodne inicijative 2013.-2015.: Analiza i prijedlozi*, Zb. Prav. fak. Sveuč. Rij. (1991) v. 37, br. 2, 805-835 (2016).
24. ILGA Europe, *Family 2025 Main Findings*, 2025. Dostupno na <https://rainbowmap.ilga-europe.org/categories/family/> (pristupljeno 20. srpnja 2025.).
25. Izvješće o radu Pravobraniteljice za ravnopravnost spolova za 2024. godinu. Dostupno na: https://www.prs.hr/application/uploads/Izvjesc%CC%8Cc%CC%81e_2024_CJELOVITO_FI_NAL_.pdf (pristupljeno 23. srpnja 2025.).
26. Janković, V., Mokrović, N., *Antiratna kampanja 1991.-2011.: Neispričana povijest*, Zagreb, Documenta – Centar za suočavanje s prošlošću, 2011.
27. Jenkins, R., *Social identit – Third edition*, London and New York, Routledge, 2008.
28. Kaliterna Lipovčan, Lj., Brajša Žganec, A., *Kvaliteta življenja, sreća i životno zadovoljstvo u Hrvatskoj i zemljama EU, te usporedbe sjeverozapadne i ostalih dijelova Hrvatske*, Radovi Zavoda za znanstveni rad HAZU Varaždin, br. 28, 2017., str. 139-153., DOI: <http://doi.org/10.21857/mwolvc5r3y>
29. Krnetić Blečić, N., *Uloga općih načela prava u tumačenju prava Unije*, Pregledni znanstveni rad, UDK 340.11(4-67EU) DOI: <https://doi.org/10.25234/pv/33031>, Pravni vjesnik, god. 41, br. 1, 2025., str. 86.
30. Miller, J., Eklund, H., *Equality Law in Europe: A New Generation CJEU Database*, Anti-Discrimination PRs by Ground: <https://equalitylaw.eui.eu/database/> (pristupljeno 15. srpnja 2025.).

31. Muir, E., *The Essence of the Fundamental Right to Equal Treatment: Back to the Origins*. German Law Journal. 2019;20(6):817-839. doi:10.1017/glj.2019.64
32. Opačić, T., Grđan, K., Jurčić, M., *Imamo obitelj! Vodič za životne partnere i dugine obitelji: naša prava iz životnog partnerstva i mogućnost planiranja LGBTIQ roditeljstva u Hrvatskoj*, Zagreb Pride, 2016. Dostupno na: <https://zagrebpride.net/wpcontent/uploads/2022/01/IMAMO-1.pdf> (pristupljeno 23. srpnja 2025.).
33. Pavković, D., *Izazovi vladavine prava u Europskoj uniji – Ustavni sustav Mađarske u* Kostadinov, B., (ur.), *Poredbeno ustavno pravo – Ustavno sudovanje*, Zagreb, Sveučilište u Zagrebu Pravni fakultet, 2024., str. 101-117.
34. Petrić, D., *The Court of Justice of the E.U.: a Contextualist Court*, 8 U. Bologna L. Rev. 11 (2023).
35. Savić, M., Cvetković, V., Cekić, N., *Filozofija za IV. razred gimnazije i stručnih škola*, Beograd, Zavod za udžbenike, 2008.
36. Selanec, G., *Uloga nacionalnog suca u primjeni EU antidiskriminacijskih direktiva: odnos između nacionalnih pravnih poredaka i mehanizma prethodnog tumačenja iz članka 267. Ugovora o funkcioniranju EU*, ERA 120SDV53_Selanec_Paper, lipanj 2020.
37. Selanec, G., *Zbirka izabranih presuda – Kritički pogled na primjenu antidiskriminacijskih jamstava u praksi Suda pravde Europske unije*, Zagreb, Centar za mirovne studije, 2013.
38. Siegel, S. N., *Rainbow and crosses. Noncompilance with EU law prohibiting sexual orientation discrimination*, Journal of European Social Policy, prvi put elektronički objavljeno 29. kolovoza 2019. (DOI:10.1177/0958928719868456).
39. Special Eurobarometer 535 – *Discrimination in the European Union, Discrimination in the European Union, Fieldwork: April-May 2023*. Dostupno na: <https://europa.eu/eurobarometer/surveys/detail/2972> (pristupljeno 22. srpnja 2025.).
40. Statista, *Number of countries that criminalize homosexuality as of 2024.*, Dostupno na: <https://www.statista.com/statistics/1227390/number-of-countries-that-criminalize-homosexuality/> (pristupljeno 7. srpnja 2025.).
41. Turković, K., Roksandić, S., *Demokracija danas: praksa Europskog suda za ljudska prava kao zrcalo razumijevanja razvoja LGBT politika i prava u Republici Hrvatskoj* u Čepo, D., Zrinščak, S., i Grubišić, K., (ur.), *Sloboda i društvo u 21. stoljeću. Liber amicorum Slaven Ravlić*, Pravni fakultet Sveučilišta u Zagrebu i Leksikografski zavod Miroslav Krleža 2025., str. 421-451.
42. Unija ravnopravnosti: *Strategija o ravnopravnosti LGBTIQ osoba 2020.–2025.*, COM(2020) 698 final, 12. studenoga 2020.
43. Ursula von der Leyen (predsjednica Europske komisije) *Stanje Unije 2020.*: <https://www.youtube.com/@EUdebatesLIVE> (pristupljeno 19. srpnja 2025.).

44. Vasiljević, S., *Temeljna prava i vladavina prava u Europskoj uniji: izazovi prije i nakon pridruživanja*, // *Pravo i politika EU: stara pitanja, novi odgovori*. Zagreb: Hrvatska akademija znanosti i umjetnosti (HAZU), 2020., str. 89-124.

45. Vasiljević, S., Vinković, M., *Temeljna prava i zabrana diskriminacije u praksi europskih i nacionalnih sudova*, Zagreb, Narodne novine, 2019.

46. Zagreb Pride, *Povijest povorke ponosa u Zagrebu*, Dostupno na: <https://zagreb-pride.net/povijest-povorke-ponosa-u-zagrebu/> (pristupljeno 23. srpnja 2025.).

Popis europskih i nacionalnih zakona

Direktiva Vijeća br. 2000/78/EZ o uspostavi općeg okvira za jednako postupanje pri zapošljavanju i obavljanju zanimanja (objavljeno u SL L 303, 2. prosinca 2000.).

Direktiva komisije 2004/33/EZ od 22. ožujka 2004. o provedbi Direktive 2002/98/EZ Europskog parlamenta i Vijeća u odnosu na određene tehničke zahtjeve za krv i krvne sastojke (objavljeno u SL L 91, 30. ožujka 2004.).

Direktiva Europskog parlamenta i Vijeća br. 2004/38/EZ o pravu građana Unije i članova njihovih obitelji na slobodno kretanje i boravište na području države članice (objavljeno u SL L 158, 30. travnja 2004.).

Direktiva (EU) 2024/1385 Europskog parlamenta i Vijeća od 14. svibnja 2024., o suzbijanju nasilja nad ženama i nasilja u obitelji (objavljeno u SL L 2024/1385, 24. svibnja 2024.).

Europska konvencija za zaštitu ljudskih prava i temeljnih sloboda, NN/MU 06/99.

Europska socijalna povelja (izmijenjena), NN/MU 28/96.

Odluka o objavi Opće deklaracije o ljudskim pravima, NN MU 12/09.

Povelja Europske unije o temeljnim pravima, SL C202/02, 7. lipnja 2016.

Rezolucija Europskog parlamenta od 11. ožujka 2021., o proglašenju EU-a prostorom slobode za osobe LGBTIQ, 2021/2557 (objavljeno u SL C 474, 24. studenog 2021.).

Rezolucija Europskog parlamenta od 18. siječnja 2024., o proširenju popisa područja kriminaliteta u EU-u na govor mržnje i zločine iz mržnje, 2023/2068 (objavljeno u SL C/2024/5733, 17. listopada 2024.).

Rješenje Ustavnog suda Republike Hrvatske U-I-4639/2014, U-I-5245/2014 i U-I-7660/2014 od 19. prosinca 2023.

Ugovor o Europskoj uniji (pročišćena verzija), SL C 202/13, 7. lipnja 2016.

Ugovor o funkcioniranju Europske unije (pročišćena verzija), SL C 202/56, 7. lipnja 2016.

Ustav Republike Hrvatske, NN/ 56/90, 135/97, 113/00, 76/10 i 5/14.

Zakon o istospolnim zajednicama, NN 116/03.

Zakon o radu, NN 93/14, 127/17, 98/19, 151/22, 46/23 i 64/23.

Zakon o ravnopravnosti spolova, NN 116/03.

Zakon o suzbijanju diskriminacije, NN 85/08 i 112/12.

Zakon o životnom partnerstvu osoba istog spola, NN 92/14.

Popis prakse Suda EU-a i ESLJP-a

C-673/16 Relu Adrian Coman i drugi protiv Inspectoratul General pentru Imigrări, Ministerul Afacerilor Interne, ECLI:EU:C:2018:385, od 5. lipnja 2018.

C-769/22 Komisija protiv Mađarske (vrijednosti Europske unije), od 19. prosinca 2022.

C-528/13 Geoffrey Léger protiv Ministre des Affaires sociales, de la Santé et des Droits des femmes, Établissement français du sang, ECLI:EU:C:2015:288, od 29. travnja 2015.

C-147/08 Jürgen Römer protiv Freie und Hansestadt Hamburg, ECLI:EU:C:2011:286, od 10. svibnja 2011.

C-267/06 Tadao Maruko v Versorgungsanstalt der deutschen Bühnen, ECLI:EU:C:2008:179, od 1. travnja 2008.

Mišljenje nezavisnog odvjetnika Niila Jääskinena u predmetu C-147/08 Jürgen Römer protiv Freie und Hansestadt Hamburg, ECLI:EU:C:2010:425, od 15. srpnja 2010.

Mišljenje nezavisne odvjetnice Tamare Čapete u predmetu C-769/22 Komisija protiv Mađarske (Valeurs de l'Union), ECLI:EU:C:2025:408, od 5. lipnja 2025.

C-713/23 Jakub Cupriak-Trojan i Mateusz Trojan protiv Wojewoda Mazowiecki, ECLI:EU:C:2025:917, od 25. studenoga 2025.

ESLJP, 30141/04 Schalk and Kopf v. Austria, od 24. lipnja 2010.

Internetske stranice

<https://www.amnesty.org/en/>

<https://www.dugineobitelji.com/>

<https://equineteurope.org/>

<https://fra.europa.eu/en>

<https://www.ilga-europe.org/>

<https://zagreb.hr/>

<https://zagreb-pride.net/>